ԿԻԼԻԿԻԱ

ՕՐԱԳԻՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԶՐԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԱՀԱԿԵՐՏ ՀԱՐՑՈՒՆԻ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻՆ

ԹԻՒ 12. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ԳԱԼԱԹԻԱ, Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՒՈՑ ՓՈՂՈՑ ԹԻՒ 17.

ԱՐԱՐԻՉ

ՕՐԱԳԻՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ, ԱՒՕԳՈՒՏԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

Ա· ՏԱՐԻ· ԹԻՒ 12· 1861 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1·

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՑ ՎԵՐԱՑ

Իւրաքանչիւր տեղի մէջ, մանաւանդ ասոր վերջին ժամանակներս թերեւս չգտնուիր հայ մը որ երբեմն իւր անձնական զբաղմանց հոլիսնեն դուրս ելնելով ազգային իրաց վերայ չխորհի, և անոր բարգաւաճումեան և յառաջադիմութեան միջոցներ չմտածէ, այնպիսի միջոցներ զորս ոչ թէ իւր տաքցած եռեւռայուԹիւնը կմեղադրէ, այլ ուղիղ բանը և հասարակաց փորձառութիւնը։

Ազգասիրաց այս չանքն ու փափաքը անուրանալի են, բայց զարմանալի բան. որ յառաջ եկած արդիւնքը անոնց չանքին և փափաքանացը դէռ չպատասխաներ, եթէ արդիւնք ըսելով, Ազգին թէ նիւթական և թէ բարոյական վիճակին բարելաւութիւնը հասկնալ պէտք է նէ։

Կէս դարէն աւելի է որ ճշմարտութիւն մը գտած. ըսել կուզեմ ընկերութեանց օգուտը, ճշմարտութիւն մը, որ եթէ լինչ եռանդով ոգւոնեցինք, նոյն եռանդիս գործեինք նէ, այսօր մեր Ազգին վիճակին մէջ շատ ազդիկ զգալի տարբերութիւններ պիտի գտնէինք։ Այո, այժմ մեր մէջ ընկերութիւնները չեն պակսիր. կրնամ ըսել թէ չկայ թաղ մը որ իւր մէջ ընկերութիւն մը չունենայ, և թերեւս կայ օր մը որ նոր ընկերութիւն մը լոյս ընծայեսնէ, բայց մինթէ ընկերութիւնները

լակ լրագիրներ կարդալը համար ոչ-նչ է ըլլան, կամ թէ պանդուխ լակ իրենց անուանքը նկատ է ճանչնալ. ոմք են արուեստական, առևտրական ընկերութիւնները, ոմք են ժողովրդական դրամատուները, ոմք են նաւարկութեան ընկերութիւնները, որոնց բոլորը այսօր օտար ազգաց մէջ, մարդկային մտաց և հանճարոյն գիւտերն ու հնարքները ծուռ ելլով, քաջալերելով, քաղաքները գործարաններով, երկաթուղիներով և ջրանցքներով, ու ծովերը նաւերով կլեցընեն, և ժողովրդոց հարստութիւնն ահեղնելով, առատութիւն և դիւրակեցութիւն կը պարգեւեն անոնց առհասարակ: Ոմքեր ասոնք ոչ թէ գերբնական կամ դիւթական զօրութեամբ մը կընեն, այլ մեզ նման անհատներու միութեամբը ըսել կուզեմ իրենց մտացը, ընչացը և ձեռաց գործակցութեամբը:

Լակ մեր ընկերութիւնները այս երջանիկ տահմաններէն շատ հեռու գըտնուելով, յատկանշական դատապարտուելոց նման ատակաւին իրենց նպատակին չըհասան, քանիներ արդեօք դէռ լսող հազիւ սեռած խաւարեցան, քանիներ ասպարէզին մէջ սեղը կտակեցան. և քանիներ իրենց նպատակէն չերջացան, որով շատերուն ալ վհատութեան և անվստահութեան օրինակներ տուին:

Ազգային ընկերութեանց այս անչափաջողութեան պատճառները բազմատեսակ են: Շատ անգամ կպատահի որ ընկերութեան մը հիմնադրոց նախնական ջերմ եռանդին սակաւ առ սակաւ պաղութիւն մը կչափջրգէ, ասի Թերեւս մեր ամենուն բնական մեկ ախտն է, զի ձեռնարկութիւն մը ըրած առենիս, առաջ անոր ունեցած կրակն արժէքին փոխանակ երեւակայական արժէք մը կդնենք մեր մտքին մէջ, և երբ փորձը մեր սխալը յայտնէ, խակին կը քանիմք, կթուլնանք: Այսպէս ընկերներէն ոմանք ակամայ և ոմանք ակնածութեան համար բաժնորդ կըլլան, կը տանեն այնպիսիք ալ որոնց բերած բաժինը լակ համապատասխանութիւն և ինքնատրութիւն է. և հաղիւ երանի այն ընկերութեան եթէ չդնուին իրեն մէջ ամեն բարեկարգութեան թշնամի այն կարգ մը մարդոցմէ, որոնք առանկ ընկերութեան նոյն իսկ առհմանագրութիւնները առարկած վայրկենէն իրենց սրտին մէջ դատապարտ կըլլան զանի քնացինչ ընելու:

Ընկերութեանց հոգին ազգութիւն առհմանագրութեանց անհերի գործադրութիւն և միութիւն է, երբ ասոնք պակսին, ընկերութիւնը մեռած է, և չերեսի մեր ազգին էն փոքրիկ ընկերութիւնէն մինչև այն մեծ ընկերութիւն (զոր երեկ չէ առկի օր հատատեցինք և այսօր գերեզմանին վրայ կերերայ,) եթէ գիտեմք անանց ծնունդ դէն սկսելով մինչեւ վախճանը, բոլոր այս ըսածներս յայտնի կհատատուին:

Կարճ խօսքով ըսեմ, չիսուն տարիէն աւելի է որ Ազգը ընկերութիւն ընկերութիւն կգոչէ, բայց ատկաւին չատերնիս իսկատ չատերնիս չեմք գիտեր թէ ինչ են ընկերութեան մը պայմանները, և ընկերութեամբ ինչ օգտակար ձեռնարկութիւններ չկրնար գործել ժողովուրդը: Ընկերութիւնները ամենազօրաւոր միջոցներ են արհեստից և ճարտարութեանց ձեռքով Ազգ մը հարստացնելու, նորոգելու և վերսին ծնանելու, ասի փորձով հատատուած ճշմարտութիւն մըն է, և եթէ ուրիշ ազգերը տակից օգուտ մը կրցած են քաղել նէ,, մեր Ազգը ինչո՞ւ չսիսի կրնայ քաղել. մանաւանդ ընկերութիւնները եթէ խելացի կերպով կարգադրուին, այս ինքն թէ մտանատուրց չահը տեսնուին չահին մէջ յատահովի ըլլան, այն տեսն զօրաւոր դեղմամի մը կրնան ըլլալ եռութեան՝ որ մեր մէջը բարձր իգլուխ կպտնծայ:

Հաւատքին և անձնապատանութեան ամեն տեսակ մեր սրտին մէջտեղը վերքերը եղած են։ Մարդ ժողովքի մը մէջ և իսկոյն կնշմարես որ շատ քրիստոնեական նպատակը ընկերութեան օգուտն է, մեծապէս մտածել միայն փայլել, միայն իւր կարծիքը պաշտպանել և յաղթական նակել կմտադրեն, եթէ յարմարագոյն տեղ կրցան ընել լաւ, ապա թէ ոչ, պատրաստ են ատրճիւայ միջոցներուս դիմելու, և մինչև անգամ ընկերութիւնը կործանելով անոր աւերակաց վրայ իրենց կարծիքը բարձրացնելու, ասանկով արդեօք քանի՞ ընկերութիւններ մէկ լոկ կարծիքի մը, շատ անգամ չնչին կարծիքի մը համար բնաջինջ եղան։

Մարդոց իւր կարծիքը պաշտպանելը բնական բան մ՚է, և ամեն մարդ ալ որ ըլլայ ունի իրաւունք իրեն արգար իրաւացի և օգտակար կարծածը պաշտպանել եթէ հարկ ըլլայ բոլոր աշխարհի առջեւ. ասի առաքինութեան գործ է, բայց երբ դիմացինն ալ զօրաւոր և ատոր փաստերով իւր ըսածին հակառակը կհաստատէ, երբ իրեն սխալական կարծածը կ յայտնէ թէ սեւ է, այն ատեն փոխանակ այլ եւս յամառելու, ամաչելու, պէտք է թուզը իւր փառաց և ճշմարտութեան հնազանդի թէև ամենաուստաց բերան մը զանկ հաստատած ըլլայ. այս է անկեղծ մարդու մը ընելիքը երբ իւր նպատակը լոկ ընդհանուրին օգուտն ըլլայ, և ոչ թէ իւր անարդ կիրքերը ուրոյց միշտ սիրելի է ճշմարտութեան և առաքինութեան քօղով ծածկել ամենէն կոշտ սխալները և ամենէն վատթար մոլութիւնները։

Բայց մեր ընկերութեանց մէջ ատոր հակառակը կտեսնուի, ամանք կոյր հաւատքով, և ամանք ալ ճշմարտութեան ծանօթ ըլլալով զանկ իրենց անձնասիրութիւնը անդիմաբար կսպանեն, երբ ընկերութեան կամ ժողովուրդին օգուտը կպահանջէ, որ հոն ուր ընդհանուրին բաղդը պիտի որոշուի, լաւն բոլոր անձնական կիրքերը և թելադրութիւնները, և միայն ընդհանուրին ձայնը իսօսի որ անհատ մը շատ աղէկ իւր օգուտը կճանաչէ։

Ահա անոնք են այն թերութիւնները որ կնշմարեմք մեր ակումբներուն մեր ընկերութեանց և Աղբին մէջ, ա նանկ թերութիւններ որ դարերէ ի վեր երբեք անիծեալ ժառանգութիւն մը սերունդէ սերունդ կքնալով ցաւոց և արտասուաց ձոր մը բացած է մեր Աղբին մէջ։ Ընդհանրապէս կկարծուի թէ հասարակաց գործակցութեան մէջ ժողովուրդ մը աւելի սերտիւ իւր միջը կմիանայ, իսկ մենք որ ամենէն աւելի միութեան պէտք ունինք, և ամենէն աւելի բաղդին հովերուն խաղալիկ եղած ենք, դեռևս թայլ և հեղք կմնամք. և մեր հայրենեաց տխուր աւերակաց և կոտրատած թագերուն քով փոխանակ սիրոյ և եղբայրութեան գաղափարներ հաստատելու, փոխանակ մեծ ու փոքր, ախոյեան և զօրաւոր մէկ սիրով մէկ զգածմունքի լեցուելու, ատելութիւն և նենգ կանուշանեմք մեր սրտերուն մէջ և կ յարգնիմք եղբայր եղբօր դէմ պինելու . . . . . :

Արթնանանք եղբարք, արթնանանք այն քունէն, այն թմրութենէն որ մահու կարապետ է, գիտնամք որ ինեւտասանութեան դարը, յորում կապրիմք, յառաջդիմութեան դար է, և որուն մէջ ետ կեցողը աղբաց հանդիսին մէջ աւելի չանի։ Ընկերութեամբ վանենք մեր սրտերէն բոլոր վատ կիրքերը, և ատելութիւնները և տատելութիւնները և լոկ հայրենեաց սիրոյն զանկ ընդունելութեան ընենք։ Երթիք է որ ատանկ զգացում մը տհասարակ մեր ամենուն սրտին մէջ լինայ, ձեռք ձեռքի տանք, միանամք, մոռանամք մեր անձնական գոյութիւնը և զանկ Աղբին գոյութիւնը մէջ միայն դնամք. և ահա այն ատեն հինաւուրց Հայաստանին եղե-

բաման ձայները լսելով, բերկրութեան և հրճուանաց նուագները անոր այրիացեալ լեռներուն, ձորերուն և դաշտերուն մէջ արձագանք պիտի տան, և այն քաղաքները որ այժմ աւերակաց կոյտ և գազանաց որջ եղած են, իւր բնակչաց ուրախութեան ձայներով պիտի հրճուին. ղեկ զայն որ մարդիկ աւերեցին՝ մարդիկ կարող են վերականգնել:

Ազգի յեղափոխութիւն մը ընելու համար պէտք չէ յուսահատիլ մեր ներկայ վիճակին: Մեր միութեան առաջնորդները որչափ մեծ և անյաղթելի ըլլան, տակաւին կ՚յաղթուին երբ մը տածեմք թէ մեր ամենքս ալ միայ հօր ծնունդ ենք, մեկ հայրենիք ունիմք և մեկ ճակատագիրը հաւատարապես մեր ամենուն վրայ կհեծէ:

Հետամնիք համակամաքար, յարատեւ ընկերութիւններ հաստատեմք, վարժարաններ յաճախեմք, բարեկարգեմք, մեր տղայքը, մեր աղջիկները կրթնից, հայրենեաց և քաղաքակրթութեան սիրոյն մէջ կրթեմք, պատժենք անոնց իրենց մտաց հասակին մէջ թէ եսութիւնը և անմիութիւնը ինչ տգեղ վիճակի մէջ դրին մեր հայրենի գաւառը, ցուցնեմք անոնց թէ կոյր ոգիութիւնը ինչպես ապականեց այն սրտերը և ինչպես նուաստացուց այն հոգիները որ երբեմն աղատութեան մէջ կշնչէին: Վերջապես ցուցանեմք անոնց այն երջանիկ աղդերը որ հետ ղհետէ իրենց գիտութեանց կոպարը ընդարձակելով, իրենց համբաւն ու պարծանքը երկրագնիս ամեն կողմը հռչակեցին, և հնարից ու ճարտարութեանց հայր ըլլալով հարստութիւնն ալ կրկնապատկեցին, և առաւութիւնն ու դիւրակեցութիւնը առ հասարակ սփռելով, իրենց և իրենց սերնդոց կեանքը դիւրացուցին և բազմապատկեցին:

Երբ այս դասերը անոնց մտացը մէջ այսպէս կանուխ հաստատեմք, երբ իրենց հարցը սիրայեղորէն զանոնք փոքր ձառս ընեմք, և երբ սրտերնին ամեն վեհ, ամեն ազնիւ զգացումներով մշակեմք ալ հոն տեղ չեն ունենար մըտնելու բոլոր անարդ և այդպիսի կիրքերը, և պատրաստ կըլլան ընդունելու առանց նախապաշարմանց, ճշմարտութիւնը որ բերանն որ քարոզէ, ալ մեր ժողովքներն, ընկերութիւնները աւելի կատարեալ, հաստատ և յարատեւ հետեւապէս աւելի օգտակար կըլլան, և ալ չենք լսեր այն ձայները որ ընկերութեան մը ծնունդը աւետելէն եռքը անոր մահը կգուժեն:

Ցեմք կրնար այս խորհրդածութիւնը վերջացնել առանց մանաւանդ ըսելու այն չնորհակալութեան որ Ազգը կպարտաւորի թէ Պեշիկթաշլեան Ընկերութեան և թէ Ընձեռնակուեր պատանեաց Ընկերութեան որոնց առաջինը Վարժարանաց կանոնաւոր դասագիրքը պատրաստելու գովելի ջանքն իրեն նպատակ դրած է, և երկրորդը Հայաստանի մեր պանդուխտ եղբարցը հայրենի լեզուն ձրիաբար ուսուցնելու անձնուէր եղած է. որոնց յարատեւութիւն և լիուլի յաջողութիւն ցանկալով, կմաղթեմք որ իրենց հետեւողաց թիւը բազմանայ վասն օգտի և փառաց հայրենեաց:

ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԽՐԱՏՆԵՐ

1. Կենաց երջանկութեան համար չորս բան պէտք է, առողջութիւն, մտաց հանդարտութիւն, հարստութիւն, և հաւատարիմ բարեկամ:

2. Մարմնոյ հիւանդութիւնները բժշկելու համար ամենէն ազդու դեղերն են համբերութիւն և մտքի խաղաղութիւն:

3. Ինքնիրմէ գոհ չըլլալը ակարութիւն է, աւելի գոհ ըլլալն ալ անխելքութիւն է:

4· Շատ մարդոց ընկերութիւնը տեսակ մը վաճառականութեան կնմանի, որուն տեսողութիւնը պիտանաւորութեան հետ կվերջանայ։

5· Մարդուս կեանքին մէջ պատահած նեղութեանց ամենագէշն է տալ որուն ամենեւին իրաւունքը օգուտ մի չընէր։

6· Յոյսը որչափ որ խաբեբայ ըլլայ միշտ զուարճալի է։

7· Խարիսութեան ամենայարմար դեղը համբերութիւնն է։

9· Ուշ կամ կանուխ ճշմարտութիւնը յայտնի կըլլայ։

10· Փնտռէ միշտ աղէկութիւն ընել, բայց պատրաստ եղիր չարութիւն ընդունելու։

12· Յաճախէ աղէկ և բարի համբաւ ունեցող մարդոց հետ նոյնն ըլլալու համար։

12· Ուրախութեան ընելիքդ վաղուան մի՛ ձգեր։

13· Ով որ ինքզինքը չսիրէր, չսիրուիր և ոչ մէկէ։

14· Ոչին որ քու արուեստդ է, ընդհանրապէս թշնամի է քեզ։

15· Ճշմարտութիւնը, արդարութիւնը և իրաւունքը կկործանին իր դրութիւնը երբար զուարճալի կերպով չեն միացած։

17· Ինչ որ ընես միշտ մտածելով ըրէ, դի վերջը դէշ ալ ըլլայ, սիրտդ այնքան չվիրաւորուիր։

18· Ինչ գործի որ ձեռնամուխ ըլլաս, նայէ որ միշտ պատուաւոր կերպիս վախճանը ձեռք բերես։

18· Ընտիսի վարմունք ունեցիր, որով բոլոր աշխարհիս համարմունքը վաստկիս։

19· Դատախարակութիւն ունեցողներն, իրենց ամենաթշուառ օրերուն մէջ մխիթարութիւն կրնան գտնել։

20· Ճարուտք և աղքատք կրթութիւն ունեցիք և սիրեցէք ընթերցանութիւնը։

Ը. Օ. Դ

ԹԱՏՐՕՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Վերախոհութիւն մեծ է ինձ, սիրելի Հպատակս ծանուցանել այնպիսի լուր մը, որուն օգուտը և բարի հետեւութիւնները մեծ և անչափ են. այն է որ կկրթէ մարդուս կիրքերը և միշտ ի բարին կառաջնորդէ, որոնք կիրքս կընէ, պատգամաւորութիւնները կխափիսկընէ, բարոյականը կկրթէ. իրաւ է որ այսպիսի ազգօգուտ ձեռնարկութիւն մը մեր մէջն ալ ժամանակ ժամանակ երեւան եկաւ, բայց դժբաղդաբար աշխատողաց արդիւնքը և փափաքը լիուլի չգոհացուեցաւ և հետեւաբար ազգայնոց այս մասին համար ունեցած սէրերնին կրկին մարեցաւ. բայց շատերուն Թատրօնի վերայ ունեցած վաեմ գաղափարը շարունակ զիրենք թելադրելով և զգալով անոր անհրաժեշտ պիտանաւորութիւնը, մտածանք մեր նման ազգի մը հասարակութեան վերջապէս աշխատեցան և ամեն ջանք ի գործ դնելով յաջողեցան, որուն պատուն է ահա Ներսէս մէջ հիասակ ճամբան Արեւելեան անուն Թատրօնը, ուր կյուսամ թէ ամեն սիրելի ընթերցողք պատիւ ունեցան մինչեւ այսօր գոնէ մէկ կամ մէկ քանի անգամ ներկայ գտնուիլ յանձկայեալ դիմերնին։ Ասոնց ամենեւին չեմ շողոքորթեր ըսելով թէ այս նորահաստատ Թատրօնը ունի Թատրօնի մը վերաբերեալ այն ամեն կատարելութիւնները, ախ, ասի անկարելի է, բայց սա միտակ պարատաւորութիւն համարելով կյիշեմ որ օր ըստ օրէ Նորին պակասութիւնները լեցնելու միջոցներն ի գործ դնեմք և կարծեմ թէ այսպիսի գործի մը յարատեւութեան միտակ դարմանն է ազգայնոց քաջալերութիւնը, որով կարող կըլլան աշխատասիրողք ալ դանի աւելի օգտակար ընել և աւելի կատար-

եալ վիճակի մէջ բերել։ Իրաւ է որ հաս յարմար էր այս կէտին վերայ ընդարձակօրէն խօսիլ և մանաւանդ պատճառս Թատրոնի մը բնչ ըլլան և միանգամայն անոր ծառայութիւնները ըստ մեր կարի ձառնել, բայց այս անգամ այս մեկ քանի տողերը բաւական համարելով, միայն Նորին Ազնիւադիրայ մեր Ընտիհակալութիւնը խորին յարգանօք մատուցանելով և միշտ բարեմաղթու լինելով Նորին պատուաւոր կերպիւ յարաբերութեանը կվերջացնեմ խօսքս, խոստանալով մեր յառաջիկայ Թերթին մէջ Թատրոնի վերնագրով յատուածի մէջ յատկապես խօսիլ։

ՆԵԿՏԱՐԻՆԵ

ԿՈՑՍ ՆԱՀԱՏԱԿ

Ազնուափայլեայ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՍԻՄԵՈՆ ԱԼԱՃԱՃԵԱՆ

ԴԱՍԱՏՈՒ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Պեղեցիկ և ընտիր գերթուած մի է. ուր յարգոյ Հեղինակին Հայկաբանութեան մէջ ունեցած մանաւանդ Թիւնը և Հանճարը աչերու կառնուի կյուսամք որ այս իր առաջին աշխատասիրութիւնը ընդերցասէր Ազգայիններէ պատկուելով, ուրիշ աւելի ընտիր և աւելի օգտակար գործոց կձեռնարկէ, չվհատելով ուրիշ մեծարգոյ Հեղինակաց նման, որոնք շատ անգամ յաւելի է ըսել քան ծախքերնին անգամ հանելու բաղդը ունեցած չեն, որով այնպիսի գործերու հրատարակութիւներ օրէ օր վտանգի աւելնալու, նուազելու վերայ են դժբաղդաբար։

Կգտնուի Կ. Պոլիս Ներճանը միևնոյ գրավաճառ Պ. Պաղտասարին քով, և Պէյ-ղլու Սուրբ Աշխարհաբեր եկեղեցւոյ մօմատեղին (բանկալը)։

Մեծարգոյ Խմբագիր.

Կաղաչեմ բարեհաճիք Ձեր պատուական Հանդիսին մէջ տեղւ մի շնորհել նամակիս, և անոր նպատակին վերայ պէտք եղած ծանօթութիւնը տալերնիդ կխնդրեմ։

«Եթէ ամեն անհատ պարտաւորեալ է իր ձեռքին եկածը Ազգին բարեբեռանը համար ընել. եթէ ճշմարիտ է այս խօսքը, որուն վերայ երբեք չեմ տարակուսիր, վասն զի ոչ թէ միայն ամեն օր օրինակները կտեսնեմք Ազգային, նպատակս և օտար պատմութիւնները զմեզ ամենայն կերպիւ կը համոզեն, միևն իր հարստութեամբը միւսը խրատովը, որ մեկն ալ բարի օրինակ հանդիսանալովը. մեկ խօսքով մարդս երբեք կատարեալը արարածոց մէջ բնական է օգնել ընկերին և մեծ պարտաւորութիւն մի ունի սիրել զընկերս, ուստի նուաստութիւնս ալ իրեն ազգային անհատ մի, Ազգիս փոքրիկ ծառայութիւն մ' ընելու նպատակաւ համարձակեցայ այս տեսակ աշխատութեան մի ձեռնամուխ ըլլալ, ուրուն յաջողութիւնը կախում ունի մի միայն իմ հայրենասէր Ազգայնոցս ընդունելութենէն ուստի կյուսամ թէ այս առաջին օրինակը իրեն փորձ ընդունելու պիտի բարեհաճին Ազգայինք, որ նուաստիս ալ քաջալերեն մի առած պիտի լինին գործոյս շարունակութեանը, և հետևաբար մեծ պատճառ պիտի ըլլան մեր Նախնեաց սքանչելի պատկերներն իրենց մեծ և քաղցր անուան յիշատակաւը դարուց ի դարս անկորուստ մնալու,

որով

Մնամ միշտ երախտապարտ
Յ. Փափակալ Խաչատուրեան

1861 Վերիգպաշ։
Դեկտեմբեր 19։

Մեր սիրելի Բարեկամին այս առաջին անգամ երեւան հանած պատկերին է ինչպես յայտնի ամենուն,

ՑԵՂԹԱՆԱԿ ՏԻԳՐԱՆԱՅ ՈՐԴՒՈՅ ԱՐՏԱՀՒՍԻ

զոր կծախսէ Ներսէս Շնորհալի—Ճամբան Վանդէից Ծեսպանատան դէմ Թիւ 234. Շուկան Հայ գրավաճառներուն քով և Փարիզի Ազատութիւնը Խաչերեայ—խանը Թիւ 2. մէկ օրինակի գին 10 ղուրուշ գնով:

Ասոնց յարմար կսեպեմ մեծաւ ուրախութեամբ գոնէ իմ սիրուն բայց ախտաբեր Հայրենեացս նախնի փառացը արժանի եղողն մը ԱՆՈՒՆԸ յիշել և նորին վարքը համառօտ կերպիւ անցնիլ, որով անշուշտ պիտի բարեհաճին իմ աղնիւ Ազգայինք սիրով ընդունելու Բարեկամիս աշխատութեան այս առաջին օրինակը, որով մեծ քաջալերութիւն մի պիտի տան հետ գնետէ շարունակել:

“ Տիգրան Ե. մեր այս Թագաւորը Երշակաւնեաց Թագաւորութեան կվերջաբերի և կյաջորդէ Արտաշէս իւր հօրը, որն որ իւր Հայրենեաց վերայ ունեցած այնչափ խնամքին դպատ անուանի է նաև իւր սա երեւելի խօսքը “Ընաղ փառաց անցաւորի ». անուանի էր կըսեմ Արտաշէս, որովհետև նա չեղև անփոյթ իւր Ազգին քաղաքական կառավարութեանը և մանաւանդ ապագայ բարւոյն վերայ. հապա նա մտածելով ուզեց որ իւր Տիգրան որդին լաւ կրթուի. անուանի էր կըսեմ դարձեալ Արտաշէս. որովհետև նա չեղեւ այն աշխարհակալներուն պէս, որ իրենց մեռնելովը՝ տերութիւնն ալ մեռուցին, և կամ առանիկ ակարացուցին:

Տիգրան ալ նոյնպէս երևելի եղեւ իւր Հօրը նման. որ նորին հետևեալ համառօտ վարքէն ալ կհասկցուի:

Յոյները և ուրիշ հարևաւոր ազգեր լսելով Արտաշիսի մահը և իրեն քովն եղած զօրաց ցրուիլը սկսան ապստամբիլ և Հայաստանի վերայ վազել. Տիգրան որ երկու տարիէ ի վեր թագաւորած էր, միանգամայն պատերազմական բաներու վարժ ըլլալով և Հօրը պես քաջ պատերազմող, մէկէն զօրք ժողվեց և Միհրդատայ հետ մեկտեղ վրանին պատերազմի ելաւ. զանգինքը յրուեց հալածեց, և պատերնուն մէջ իր Հօրը տպաւորած վախը ժամանակ չթողուց որ հանեն, հապա աւելի հաստատեց:

Ընկնկց գառնալու առեն հանդիպելով սիրեց բոլոր Փոքր—Ասիոյ, և բոլոր այն կողմերը Միհրդատայ յանձնեց ու Պոնտոսի թագաւոր անուանեց զինքը, որպէս զի ուրիշ անգամ չկարենան ապստամբել: Այլ և այլ պատերազմ ներսէ ուրիշ շատ տգերուս տիրեց, և ամեն պատերազմներու մէջ քաջութեամբ յաղթող գտնուեցաւ. իր անունէն գրեթէ բոլոր աշխարհք կթագաւոր, անանկ որ շատ օտարազգի պատմիչներ կարծեցին թէ Հայոց Թագաւորութիւնը Տիգրանէն սկսած, ու Տիգրանով ջնջեր է:

Հռովմայեցւոց պատմիչներէն շատը կըսեն թէ խել մը դերի թագաւորներ կծառայէին իրեն, որոնց մէկէն չորսը միշտ քովն էին, և երբոր ձիով տեղ մը երթար, անոնք իրենց թագաւորական զգեստովը ոտքով կերթային բոլորտիքը պատելով. նոյնպէս նաև ամեն դատաստանական և քաղաքական հանդէսներու մէջ դիմացը ոտքի վերայ կկենային:

Տիգրան այս պատերազմներէս վերջը Հայաստան դառնալով մեհեանները շինեց և Յունաստանէն բերած Արամազդայ, Աթենասայ, Արեամեայ, Ափրոդիտեայ և Հերակլեսի արձանները այլ և այլ քաղաքներ դրաւ, նախապարծանքներուն ալ խստիւ պատուիրեց որ կուռքերուն աղէկ պատիւ տան. և

որովհետև Խաբբոտունք առջև բերան յանձն չառին կռապաշտութեան բանները, անոր համար Պուռպ անունով նախարարին լեզուն կտրել տուաւ, աստուածները նախատելուն համար. ասով մեացածները յանձն առին զոհ եալ խոզն միս ուտել:

Ես միջոցներուս գրգռուեցան ան սոսկալի ու երկարատև պատերազմները որ Մհերդատ ու Տիգրան ըրին Հռովմայեցւոց դէմ: Տիգրան մեծամեծ կարդեր ըրաւ Հռովմայեցւոց զօրացը վերայ, մինչեւ որ եկաւ Լուկուլլոս:

Երբոր Տիգրան Հռովմայեցւոց պատերազմներէն քիչ մը դադրեցաւ, Մեւլեւկիացւոց Թագաւորութեան մէջ խռովութիւն կնայելով իշխաններէն ուզեցին որ Տիգրանայ յանձնեն իրենց Թագաւորութիւնը:

Տիգրան Մեւլեւկիացւոց տիրելէն վերջը, երբոր լսեց Սիլլայ մահը, շատ զօրքով վազեց Կապադովկիայի վերայ, և տիրեց բոլոր աշխարհքին. այս միջոցին Տիգրանայ և Մհերդատայ մէջ խռովութիւն ծագելով և Լուկուլլոս իմանալով առիկայ իրեն յարմար առիթ սեպեց և պաշարեց Տիգրանակերտը, որուն վերայ Տիգրան անթիւ զօրքով եկաւ, բայց տեսնելով Թշնամի եաց սակաւութիւնը արհամարհելով ըսաւ. "Թէ որ դեսպան են եկեր՝ շատ են, իսկ եթէ Թշնամի՝ քիչ:"

Տիգրան 54 տարի Թագաւորելէն վերջը՝ ութսունևհինգ տարեկան մեռաւ, բոլոր կեանքը պատերազմով անցընելով: Իր կենացը մէջ կտեսնուի անպարտելի արիութիւն, անխոնջ աշխատասիրութիւն, վեհանձնութիւն մը ուսոց, ինչպէս եցոյց՝ Մհերդատը Թշնամեան ձեռքը չտալուն մէջ. խոհականութիւն՝ որով գիտեր ըստ տեղւոյն և ըստ պարագային նաև Թշնամուն խնայարհիլ, ինչպէս Պոմպէոսի հետ հաշտութիւն խօսելու մէջ, և Շէզին նախագահութիւնը տալու տեն. կրօնից սէր, և ուրիշ գովելի հատուածութիւններ:

Տիգրանայ ըրած սխալմունքներն ուսոնք էին՝ որ երբեմն չափէն աւելի իր վրան վստահանալով պատշաճ զգուշութիւնները չընաւ. և քիչ մը տեն իր մեծ փառքովը շլացաւ: Եթէ Տիգրան կենացը մէջ Թշնամութիւն մը ունեցաւ՝ իրեն արժանաւոր չափորդ չունենալն է: Թէ որ չափորդը վերցաւ իրեն քաջութեամբը կենդանի պահել Տիգրանայ արդիւնքը, Ազգը իրեն և բախտագիտութեամբը պարտական է կենդանացընել իր անմահ արդիւնքները:

Աստի կյուսամ Թէ սիրելի Ազգայինք ամենայն ուշադրութեամբ կարդալով այս վեհանձն Թագաւորին հմառօտ վարքը և Աղին մերթերուն երբեմն փառաւոր, բայց այժմ տխուր չարեներաց համար տուած անխոնջ աշխատութեանցը դէմ, կարծեմ շատ քիչ և քիչ փոխարինութիւն մի ըրած պիտի ըլլամք Ինոր և Ինոր նմաններուն միտակ պատկերները քովերնիս պահելով:

ԸՕՈՂՉԱԿԱՆ

ՓՈՂՈՑ

Ամեր մեկ քանի թերթերուն մէջ մաքրութեան և օդին զանազան յատկութեանց վերայ մանրամասնաբար խօսած ժամանակնիս խոստացած էինք յատկապէս փողոցներուն տարբեր դրութենէն մարդուս մարմնոյն կամ առողջութեանը հասուցած վնասներն ալ յայտնել։

Այս խնդրոյն մէջ ալ մեր խօսելիք առարկայից գլխաւորը օդին զանազան յատկութիւններն են. ի փողոցներուն դիրքը շատ անգամ մեր մարմնոյն կրնասէ ըսած ժամանակնիս ուրիշ բան չպիտի հասկնանք, բայց եթէ օդին բաղադրութիւնը կամ անոր տարերց մէջ զանազան փոխնները և կազեր գտնուին. նոյնպէս և անոր խառնուածքը. վերջապէս օդ և գարձեալ օդն է որ մեզ կրնասէ, երբեմն ուղղակի և երբեմն անուղղակի կերպով։

1842 Թուականին Լօնտրայի մէջ մեծ հրդեհ մի պատահած ըլլալով, այն միջոցին քաղքին փողոցներուն գրեթէ մեծ մասը շատ նեղ և շատերն ալ անել (չըգմազ) էին. այս պատճառներուն համար օդին ապականութենէն նոյնպէս և անոր սաստիկ թացութենէն որչափ որ շատ տեսակ հիւանդութիւններ յառաջ էին ալ նէ, բարեբաղդաբար կըսեմ նոյն միջոցին մեծ հրդեհին պատճառաւ գրեթէ փողոցներուն մեծ մասը հրոյ ճարակ եղան. երկրին կառավարութիւնը նոյն միջոցը իրեն բարեպատեհ առիթ համարելով, չնայած ամենայն կարելի եղած միջոցներն ի գործ դնել և վերջապէս յաջողեցաւ. ուստիից ի վեր նեղ և անել փողոցներուն թիւը հետզհետէ պակսելով և քաղքին զանազան թաղերուն մէջ յատուկ յանձնաժողովներ կազմուելան, որոնք փողոցներուն ամեն տեսակ մաքրութիւնը պահելու համար զանազան կանոններ և տուրքեր հաստատեցին, ուր վերջապէս հասարակութեան գաղափարին մէջ նոր ծնունդ մ՚առնելով և օր ըստ օրէ սովորութիւն մ՚ըլլալով իրենց, շատ կազմեր ալ սկսեցին կառավարութեանը պէտքերագրերը մատուցանել։

Բարեբաղդաբար մեկ երկու տարիէ ի վեր փողոցները մաքրելու և ուղղելու ճաշակը մեր քաղաքին մէջ ալ մտաւ, մանաւանդ մեկ քանի թաղերը, ուր բարեխնամ կառավարութիւնը ժողովրդեան այս գովելի ճաշակը արդիւնաւորապէս ընելու համար, ամեն օժանդակութիւն ջըղանալ և ամեն ջանք ի գործ կրնէ այս տեսակ պակասութեանց առաջքն առնելու համար. . . ։

Երէկ կ. Պոլսոյ զանազան թաղերուն լայն, նեղ, անել և խոնաւ փողոցներուն վերայ հետաքրքրութեանց վերայ հաշիւ բռնուեր, այն ժամանակը զանոնք ընթերցողաց առաջ դնելով աւելի շատ և դիւրութեամբ պիտի համոզուէին. թէ և առանց վիճակագրական հաշիւներու դիմելու, պարզ ուշադրութեամբ մը կարող պիտի ըլլամ ցուցնել ձեղ ըստ բաւականին այնել և խոնաւ փողոցներուն մէջ բնակող ընտանեաց վիճակը. օդաւոր, լայն և մաքուր փողոցներուն մէջ բնակողներուն վիճակին հետ բազդատելով. մեկը առյգ, կարմրագոյն և ուժեղ, միւսը նիհար, դունաթափ և թուլամորթ։

Յայտնի է որ քաղաքին մէջ գտնուղ արհեստաւորներն, գործաւորներն բոլոր օրը իրենց գործերնուն պատճառաւ առաւօտէ մինչև երեկոյ շուկայի և անոր նման տեղերու մէջ կանցընեն։

Շուկայի մէջ ըսելով չըհասկնանք որ ամեն օր հոն երթալը գէշ է. հապա անոր շատ կազմերուն ձևէն և զանազան պարագայներու նկատմամբ օրը չփոխելուն անշուշտ հոն գտնուղ մարդիկ նա մանաւանդ խանութպանները, որոնք օրը ամբողջ առտը ժամու

չափ շարունակ հոն պիտի անցնեն, ան-
շուշտ յայտնի է որ քիչ շատ իրենց կազ-
մուածքը կվնասի: Ու յիրաւի որքան
որ շուկային ամեն կողմերն յարմար դիր-
քեր ունենար կրկին և դարձեալ հոն
օդը այնքան մաքուր և ջուր չպիտի կա-
րենար մնալ, որովհետև հազարաւոր
լնուլի մարդոց գոնուած սահմանափակ
տեղի մը օդը կարելի է որ ուզածնուս
պէս մաքուր ջուր և շարունակ փոփո-
խական ըլլար, անշուշտ ոչ: Ասոր խօս-
քը և միտքը շուկայի և անոր նման
տեղերու վերայ խօսել չըլլալուն, ու-
րիշ յօդուածի մը կթողունք, բայց այս
գիտողութիւնը յառաջ բերելնիս սա
հասկնալու համար որ շուկայի և անոր
նման տեղերու վերայ այնքան խօսելու
իրաւունք չունինք. և կարելիութիւն
ալ չկայ, որովհետև այն է գոնուածը
և հետևաբար կամայ ակամայ ստիպ-
ուած ենք երթալ. բայց կարծեմ այն-
քան իրաւունք և պատճառ չպիտի
գտնենք այնպիսի նեղ, անել և խոնաւ
փողոցներու մէջ բնակիլ: Սա կէսը ա-
ռաջել դարմանալն և ցաւալի կերևայ
ինձ և ահա առաջել այս կէտին հա-
մար շուկայի վրայ մէկ քանի խօսքերն
ընել ստիպուեցայ թէ այնպիսի սահ-
մանի մէջ առաւօտէ մինչև երեկոյ հոն
անցընելէ ետքը միանգամայն և նոյն
անցինքը բոլոր գիշեր նեղ, անել և խո-
նաւ փողոցներու մէջ բնակելոյին աշ-
խարհիս մէջ ինչ հանգստութիւն ու-
նեցած կրնան համարուիլ. որով թէ ի-
րենց և թէ զաւակացը շատ վնասա-
կար հետևութեանց և անթիւ հիւան-
դութեանց աղբիւր մը բացած պիտի
ըլլան . . . . : Ու ինչ է այս տեսակ
փողոցներու մէջ ժամանակ և կեանք
անցընող անձանց վնասակը և ինչ կրնայ
ըլլալ. ահա այս պիտի ըլլայ մեր խնդրոյն
նպատակը, Թողլով ուրիշ անգամի ա-
նոնց դէմն առնելու միջոցներուն և
պէտք եղած զգուշութիւններուն վե-
րայ խօսելը:

Կերը ըսինք թէ մէկ կողմանէ ի-
րաւունք ունինք շուկայի և անոր նը-
ման տեղերն ժամանակ անցընել որքան
որ ալ զմեզ կվնասեն. բայց ինչ է պատ-
ճառը և ինչ կրաւ ամբ այնպիսի նեղ,
անել և խոնաւ փողոցներու մէջ մեր
մտախաղ զաւկներուն բնակել. փողոց-
ներ՝ որ կարծես թէ Նախախնամու-
թեան մեզ շնորհած այն առողջարար
և ամենահարկաւոր պարգևը, Աբե-
գական այն կենսատու ճառագայթնե-
րուն և ոչ մեկը չմտախնդելու համար
այնպիսի դիրքեր տուած են, ուր կար-
ծես թէ տարեայն չորս եղանակաց ա-
մենահարկաւոր փոփոխութիւնը չկայ.
որովհետև տարեայն 360 օրերուն մէջ
մի և նոյն տաքութիւն և պաղութիւն
կտեսնուի, և ամենէն աղէկ ձմեռուան
եղանակն իր զօրութեամբը կտիրէ:
Փոխանակ գարնան մաքուր օդերուն և
անուշահոտութեան, շարունակ գար-
շելի հոտ մը կայ, որ խոնաւութեան
հետևանքն է, և արդեօք ինչ տարտա-
փելի և ցաւալի հիւանդութեանց ա-
ղբիւր չտար, որուն, այսինքն խոնաւու-
թեան վերայ ժամանակիս լաւ պիտի
համոզուին ընթերցողք և հետևաբար
պիտի հասկնան և տեղեկանան անկէց
յառաջ եկած վտանգները:

Շնչառութեան վերայ խօսած ժա-
մանակնիս հասկցուցինք որ մարդս ա-
ռանց մէկ քանի օր կերակուր առնելու
կրնայ ապրիլ, բայց առանց շնչելու և
ոչ մէկ վայրկեան մը ապրելու կարողու-
թիւն ունի: Այնպէս ինչպէս որ փա-
փուկ ստամոքսի մը դժուարամարս որ
և իսկ կերակուր մը կվնասէ. առաջել
եւս վտանգաւոր է մարդուս ապա-
կանեալ օդ շնչելը, ոչ թէ միայն օդը
իր անմաքրութեամբը կվնասէ, այլ
նաեւ մարդուս կազմուածքին այնքան
փափուկ անդամներուն այսինքն թո-
քերուն մէջ մտնելուն:

Խօսքերնիս ինչ յարաբերութիւն
կրնայ ունենալ նեղ, անել և խոնաւ

փողոցներուն հետ : Մեծ և մեծ յարա-
բերութիւն ունի , որովհետև փողոց-
ներուն նեղութեան և անելութեանը
պատճառաւ օդի անդադար փոխոխու-
թիւնն անկարելի է . անկարելի է նոյն
պէս անոնց մէջ արեգակին առօջքարար
ճառագայթները թափանցել . որոնք ,
այսինքն այս գլխաւոր երկու պակասու-
թիւններն , իրենց վատնգաւոր հետե-
ւութիւնները կրկրկնապատկեն մանա-
ւանդ ձմեռուան եղանակին մէջ , ուր
ի բնէ ոչ այնչափ արեգակի ճառագայթ
և հետեւաբար ոչ այնքան տաքու-
թիւն կունենանք , որոնք պատճառ են
նաև օդին փոխոխութեանը :

Այդպուս մարմինը ինչպէս ուրիշ
տեսակ անհամար մարմիններ , տարբեր
չարս եղանակներուն հետ փոխոխու-
թեան մէջ կմտնեն . ամառ ատեն այս-
ինքն տաքութեամբ կթուլանայ , և
ձմեռ ատեն կխտանայ . բայց այս փո-
փոխութեանց և ոչ մէկը վնասակար է
վասն զի բնական են և մարմինն ալ ըս-
կիզբէն սովորած է . որոնց պակասու-
թիւնն ալ նաև կվնասէ . կհետեւի որ
այս փոխոխութիւնները ամենայն կեր-
պիւ պէտք են . բայց ամենուն ալ ի-
րենց սահմանին համեմատ , անցիր
սահմանը քիչ մը շատ կամ քիչ մը պա-
կաս , անպատճառ պիտի յաջորդէ գե-
շութիւնը : Ասոր այս պէտքերը ստ-
ուգելով և հասկնալով նոյնպէս անոնց
սահմանը , ինչ պիտի ըսեմք շարունակ
այնպիսի մուտք , նեղ , և խոնաւ փո-
ղոցներուն մէջ բնակողներուն համար :

Այս տեսակ թշուառ փողոցներուն
մէջ շատ տեսակ և ցաւալի հիւանդու-
թիւններ կտիրեն , բայց կան անանկ հի-
ւանդութիւններ , որոնց պատճառը
այս կէտը ըլլալուն այնքան զգալի չեն ,
և զանազան նկատմամբ . որովհետև ա-
նոնցմէ շատերն ժամանակաւոր , այսինքն
այն հիւանդութիւնները կանոնաւոր
շարունակութիւն մը չունին կամ թէ
ատեն ատեն երևան կելլեն . բայց շա-
տերն ալ միևչեւ յաւիտեան կտիրեն
ինչպէս ասկրի հիւանդութիւն , խոյլք
պարանոցի , գլխաւ ցաւ , զանազան ա-
չացաւներ , ակռայի ցաւ և այլն :

Այս տեսակ վտանգաւոր գեշու-
թեան պատճառաւ ծնունդ առած հի-
ւանդութեանց մէջ շատերն դժբաղ-
դաբար ժառանգական են , այսինքն
տեսակ մը հիւանդութիւններ , որոնք
հետզհետէ որդւոց յորդի կազդեն և
կանհետանան միևչև որ նոյն հիւան-
դութեան գերի եղող թշուառ ըն-
տանեաց յետին անհատը ոչնչանայ : Ի-
սածս ամենուն բոլորովին հասկնալի և
աւելի զգալի ընելու համար չմոռնամ
յիշել նաեւ որ այն ժառանգական հի-
ւանդութեանց մէջ են նա մանաւանդ
խոյլք պարանոցի (սքրոֆա) և թոքախ-
տը (վէրէմ) , որոնք ամեն օր անթիւ-
ներու կենաց թելը կկտրեն և կարծես
թէ սխտակալութիւն մ' առնելու հա-
մար սերմերնիր կցանեն :

Յիրաւի որքան որ տաերեւոյթս
այնքան մեծ կերևնար ալ նէ այնպիսի
կոզմերը բնակողաց , այնքան մեծ և
ծանր են հետեւութիւնները . հետեւ-
ութիւններ՝ որոնք ոչ թէ միայն մար-
դուս ֆիզիկական կենաց վնասակար
են , հապա նաև անոր բարոյականին ,
վերջապէս ամենայն կերպով վնաս կը-
հասցնեն մեզի , որոնց անուններն չի-
շելը աւելորդ կսեպեմ . ուստի այս ան-
գամ այսքանը բաւական համարելով ,
կվերջացնեմ խօսքս և կխօստանամ ու-
րիշ անգամ այս կէտին վերայ գալ . և
զոր կարելի եղածին չափ ընդարձակե-
լու և շատ անգամ յառաջ բերելու դի-
տաւորութիւն ունիմ , որովհետև այս
պակասութիւնը ծանր և ցաւալի հի-
ւանդութեանց պատճառ կըլլան միշտ ,
և զորոնք անհետացնելու համար բա-
ւական է որ հասարակութիւնը լուսա-
ւոր դատողութիւն մը , իւր օգտին
ճանաչումը և յարատև կամք մը ու-
նենայ : —

ՕԳ.

Արդուս ընչած օդը ոչ այնչափ տաք և ոչ ալ այնքան պաղ ըլլալու է, ոչ այնքան խոնաւ և ոչ այնչափ չոր։

Հարբուխի (Նէվրալիլ) առաջին պատճառ կրնամք տալ օդին խոնաւութիւնը։

Եկեղեցիներու, Թատրոններու, ըղբօսարաններու, տուներու, կրպակներու և այլն առանց նման շինուածոց վրայ մեծ զգուշութիւն պէտք է ունենալ. (նայնպէս փողոցներուն լայնութիւնը մեծ օգուտ ունի անոնց մէջ շրջան ըրած օդին մաքրութիւնը և զովութիւնը պահուելու համար)։ Այսր համար Ընդհանուց պատմութիւնը շատ գեղեցիկ օրինակներ կպարունակէ։ Ինչպէս որ անոնցմէ մէկը "փողոց" վերնագրով յօդուածնուս մէջ դրած ենինք։

Ասոնց որ առաջները փողոցները շատ նեղ ըլլալուն հետեւաբար արեգակին ճառագայթները չկարենալով թափանցել, կարգէ դուրս խոնաւութիւն կը տիրէր. նոյնպէս օդն ալ միշտ դադար վիճակի մէջ ճնշելով հան բնակող մարդիկն ալ բնականաբար միշտ ապականեալ և խոնաւ օդ շնչել ստիպեալ ըլլալով զանազան ցաւալի հիւանդութիւններով ենթակայ կըլլային, մինչև որ 1842 Թուականին մեծ հրդեհ մի պատահելով, կառավարութեան կողմանէ բոլոր այն նեղ և անել փողոցները լայնցնելու խնամք տարուելով շատ տեսակ դէշութեանց դէմն առնուեցաւ և հիւանդութեանց շատերն ալ բոլորովին ոչնչացնելու կարող եղան։

Այսր նման շատ կողմեր, բաժնիս ապացուցանելու համար անթիւ օրինակներ ունիմք։

Տան մը և սրբիչ շինելու օդին մաքրութիւնը պահելու համար զանազան զգուշութիւններ կան թէ շինուածքի կողմանէ և թէ քաղքին կամ գիւղին որ կողմը շինուելու մասին. ու բայհետև ամեն տուն հովասուր չկրնար ըլլալ, հետեւապէս ամեն սրբիչ տուն չնելու յարմար չհգալ. հետուս կենալու է միշտ լերանց կիրճերէն, ձորերէն և կամ ցած տեղութենէ, ոչ թէ միայն անանկ տեղէր օդ չբանելուն, այլ նաև թաց ու խոնաւ ըլլալուն համար, այժմ մէկ դի թողուած այս խնդիրները, միայն մեր գանուած վիճակին կամ մեր բնակած տուներուն վերայ։

Ասօքերնիս Ա. Պօլսոյ վերայ է, որ նեղ, խոնաւ և անել փողոցներուն դըժբեթէ ամենքն ալ դժբաղդաբար մեր հայ եղբարքը կբնակին, երեսի վերայ ձգելով անուշ . . . . և որոնց այն կողմերը ձգելնին և սրբիչ կողմերը երթալ բնակելնուն առաջարկութիւնը մեր նպատակէն բոլորովին հետու բան մ'ըլլալուն համար, կզանամ գոնէ իրենց այնպիսի վատառողջ տուներու մէջ բնակելէն յառաջ եկած դէշութիւնները յայտնել և հետևապէս նոյն դէշութեանց առաջքն առնելու միջոցներն ըստ մեր կարի ցուցնել։

Նախ ամենայն կերպով ջանալու են այնպիսի վատառողջ տեղեր բնակողները միշտ մաքրութեան մէջ ապրիլ, որն որ ոչ թէ միայն տուներու վերայ կայանալու է, այլ նաև մարդուս հետ յարաբերութիւն ունեցող բոլոր նիւթերը այսինքն տանը կահ կարասիքը, ամանները և այլն, նոյնպէս կարելի եղածին չափ աշխատելու օգը ապականող շոգիներու, տեսակ տեսակ մուխերու և գարշահոտութեանց պատճառ ըլալ. պէտք չէ ամենևին տուներու մէջ ըօշ-ըօշ դիլել կամ պահել, որոնք օգը ապականող պատճառաց գըլխաւորն կրնան համարուիլ։ Կերակուրի և պահելու կողմանէ պէտք եղած զգուշութիւնները անհրաժեշտ են. Թուլայուզիչ կերակուրներէն հեռու կենալու է նաև մոռնալու չէ մեկ անգամին չափազանց ստամոքսը լեցնել աւելի թրջութիւն կպատճառէ. այնպէս տեղւոյնք օգը իբենէ ապակա-

նեալ ըլլալուն, և գրեթէ միշտ գաղտ վիճակի մէջ գտնուելուն զայն ապականելու պատճառները չաւելցնելու համար. և ոչ մէկ տեսակ անասուն մի պահելու չէ, որոնք որչափ որ մաքուր պահուին, անկարելի է որ զանազան գարշահոտութիւնները կպատճառեն. վերջապէս տանը ամէն մէկ կողմերը մաքուր պահելու համար ամէն կարելի եղած միջոցներն ի գործ դնելու են. շատ ընտանիքներ իրենց թէ մաքրութիւն կսիրեն. գրեթէ ամէն օր տախտակամածները սրբելու կելնեն, որով թացութիւնը կրկնապատկելու մեծ առիթ կստան, և անկէց ծագելիք հիւանդութեանց իրենց թէ հրաւէր կկարգան, վանորայ այս վատառողջ սովորութեան դէմն առնելու համար ջանալու է հանապազ մաքրութեան մէջ ապրիլ. որովհետեւ այս տեսակ տուներու մէջ գտնուող ընտանիքները տանը պղտիկութեան պատճառաւ նրբոտելու ուտելու և պառկելու սենեակ նին մէկ է. և շատ անգամ մէկ քանի գործողութիւնները մի և նոյն սենեակի մէջ պիտի կատարուին. և երբեմն խնայողութեան համար սենեակը տաքցնող վառարանը ընտանեաց կերակուրն ալ պատրաստելու պիտի ծառայէ, ալ երեւակայէ թէ ինչ տեսակ գարշելի և ապականեալ օդ մը պիտի տիրէ ատանկ սենեակի մը մէջ և ինչ չար հետեւութիւններ տեղի չեն ունենար հոն. ուստի օդին այս անտեղութեանց առաջքն առնելու համար պէտք է որ թէ ամառ ըլլայ, թէ ձմեռ կարելի եղածին չափ սենեակին պատուհանները յաճախ բանալ գոցել որպէս զի օդը փոխուի և ապականութիւնը դուրս ցնդի։

Ատանկ ալ վտքրիկ սենեակի մը մէջ ամբողջ ընտանիք մը պառկած ժամանակը անշուշտ սենեակին օդը կարգէ դուրս կապականի և այն ատեհճան որ երբեմն մինչեւ հիւանդ կելլեն առաւօտուն, ոմանք սաստիկ թլսութիւն կզգան և ոմանք ալ գլխու ցաւ կունենան ևայլն։ Ահա այս տեսակ փողոց-ներու մէջ յաճախ կտեսնուի սըպիտ և սըրաճա ըսուած այն երկու սարսափելի հիւանդութիւնները. այս պատճառաւ է ահա որ մաքրութիւնը աղքատ ընտանեաց մէջ առաւել զօրութեամբ տիրելու է, մանաւանդ այս տեսակ տուներու մէջ. վասն զի միայն անով կարող պիտի ըլլան այնպիսիները կարծես թէ ի բնէ պատրաստեալ հիւանդութեանց դէմն առնելու, եթէ այս կէտին ուշադրութիւն չըլլայ, ծնունդ առած և առնելիք գեշութիւնները ոչ սահման և ոչ դարման կունենան. մէկ խօսքով թշուառութիւնը ամէն կողմը կտարածէ իր ահաւոր հետեւութիւնները։

Ասոր այս տեսակ վտքրիկ սենեակներու մէջ պառկողներն առաւօտուն անկողնէն ելածնուն պէս պէտք է պատուհանները բանալ. սենեակը ամեհայն կերպով մաքրել. հոն պառկողներուն առաջին գործն ըլլալու է լուացուիլ. իրաւ է որ գիւղերու մէջ ալ այս սովորութիւնը կայ, թէ փոքրիկ խրճիթի մը մէջ երբեմն տունէն աւելի մարդ կպատահին, արնոր վտանգաւոր է, բայց ոչ այնքան. որովհետեւ գիւղացիք լուսնալուն պէս ամէնն ալ դաշտերը կտարածուին, ուր մինչեւ երեկոյ գով, մաքուր և առողջ ծուխ կշնչեն, բայց առաջիններն ինչ կընեն. — առաւօտէ մինչեւ երեկոյ շուկայի կամ անոր նման վաճառողաց տեղւանքը ժամանակ անցնելէն ետքը, կարծես թէ իրենց առողջութիւնը անփոփոխ մնալու համար գիւղացւոց դաշտը փոխելնուն նման կամ ուղղակի տուն երթալն կամ թէ զբօսնայու մը ուր տեղ ալ ապականեալ օդ մը ծծելէն ետքը, շատերն ալ ընդհանրապէս գինովցած անանկ տուն կվերադառնան։

Այս տեսակ ապականեալ օդ չնչելն

որչափ որ վնասակար է չափահասից, առաւել ևս վատառողջ է խեղճ տղայոց, որոնց գեռ փափուկ մարմինը միշտ մաքուր օդ ծծելու և անդադար կերակուր առնելու սաստիկ պէտք ունենալով, և իրենց փափկութեամբը դուրսի ազդեցութեանց աւելի են թակոյ ըլլալով, յայտնի է թէ օդոյն ապականութիւնը և անդադար կերակուրի պակասութիւնը որքան առաւել կը ներգործէ անոնց տկար կազմուածքին և հետեւապէս որքան առաւել կվնասէ անոնց մարմնոյն, ասկ հասուտ ելլու համար օր ըստ օրէական փորձառութիւնը պատրաստ է. զի կտեսնեմք որ միշտ մեռելոց և հիւանդաց թիւը լեցնողներուն շատը տղայք են։

Մեր վարժարանաց այժմեան դրութիւնն ալ առողջութեան շատ հակառակ վիճակի մէջ է. 100—200 և երբեմն ալ 300էն աւելի տղայք պարունակող սրահի մը օդը ինչ տեսակ կրնայ ըլլալ. անշուշտ եթէ դիրքն ըստ օրինի չէ (ինչպէս շատերը). միևնակ տղայոց ընչաւորութեան պատճառաւ նոյն սահմանին օդը կապականի, ուր թողուած այն տեղերուն օդը ապականելու պատճառները, որոնք ոչ թէ միայն օդը կապականեն, այլև կթունաւորին. անշուշտ այս տեսակ դպրոցայ[1] մէջ կրնայ թունաւորիլն առնող աշակերտք ինչ վիճակի աէր կրնան ըլլալ, որոնք մեծնալով և իրենց բնական տուներուն վատառողջութիւնը տեսնելով, զանազան ամեն մեկերնին իրենց վիճակնուն հասնելուտա այս տեսակ գէշութեանց դէմն առնել։

Աւսոի ազգին կամ լաւ եւս ըսեմ մարդկութեան օգուտը կպահանջէ, որ վարժարանաց շինութեանց և նեղքին վարչութեանց մասին առողջական կանոններուն մեծ ուշադրութիւն ընայ, և փոխանակ 2—300 տղայք անառանց եւ բնակաց նման մեկ սրահի մը մէջ վանելու, ըստ պետոյից դպրոցները աւելի նման ինչպէս ուսանոց անանկ ալ զուարճութեանց ժամեր որոշուին, և մանաւանդ Ընդհանրաբանութեան ուսմունքն ալ առ հասարակ ամեն տղայոց աւանդուի, որով ժամանակին անոնք ալ կարող ըլլան այն խրատանց ընտանեաց մէջ զանազան հիւանդութեանց սերմերն անհետացնել և որոնց գրեթէ բոլորն ալ տգիտութեան և անզգայ կենցաղավարութեան արդիւնքն են։

ՕԳՏԱԿԱՐ ԽՕՍՔՑՈՒԹԻՒՆ

Խոսակցութիւն Ա.

1. Ի՞նչ է գինին.

—. Գինին անուշիչ և մարսողութիւնը դիւրացուցիչ (ագեվից) ըմպելիք մի է, թէ որ մարդիկ այս հեղուկին ալեկ տեսակը, ըստ պատշաճի և չափաւոր կերպիւ գործածեն, շատ օգուտ կրնան տեսնել։

2. Ի՞նչ տարբերութիւն կայ տաք և ցուրտ երկիրներուն գինիներուն մէջ.

—. Աեծ տարբերութիւն կայ. տաք երկիրներուն գինիները շատ շաքար կը պարունակեն, բայց ցուրտ կլիմաներուն գինին աւելի թթուութիւն ունի։

3. Ալեկ գինի ըսելով ինչ պիտի իմանամք.

—. Ալեկ գինի ըսելով պիտի իմանամք այն տեսակ գինիները, որոնք աւելի մաքուր են և ուրիշ տեսակ կամ օտար բաղադրութիւններ չեն պարունակեր. պատուական գինի կոչուելու է անոնք՝ որ շատ հինցած են, մանաւանդ երբոր յարմար և զով տեղերու մէջ պահուին. ահա այս տեսակ գինիներու համար է խօսքս, որ մարդուս շատ օգուտ կրնեն, նա մանաւանդ երբոր չափէ աւելի չխմուի։

---

[1]. Ամրաքաղաքին մէջ գտնուած դպրոցներուն մեծ մասը գրեթէ այս տեսակին են. այսինքն չունին յարմար դիրքեր. և պատճառը ոչ թէ միևնակ շինուց կողմանէ է, այլ նաև տեղւոյն։

4. Ամեն օր գինի խմելն աղէկ է.

—. Ա՛յ. որովհետև միաք բերելու է որ գինի ըսածնիս ամեն օր խմելու հասարակ հեղուկ չէ, այլ զօրացուցիչ կամ ուժ տուող դեղ մի է. ուստի կը հարցնեմ սիրելիս թէ ամեն օր դեղ կրնաք առնել մարդս եթէ պէտք չունենայ:

5. Ուրեմն գինի խմելն աւելի ոբոն օգտակար է:

—. Հիւանդայ համար, և այն տեսակ հիւանդներուն, որոնց կենսական ուժը պակսած է, ուստի յարմար կը համարիմ հիմակուհիմայ սա մէկ քանի կանոններ դնել գինի խմելուն վերայ. խօստանալով ուրիշ անգամ այս կէտին վերայ մանրամասնաբար խօսելու:

Ա. պէտք չէ որ, որ և իցէ մէկը առանց խնայուԹեան կամ ծարաւը անցընելու համար գինի գործածէ:

Բ. անոնց համար գինի խմելն աղէկ է, որոնք գինի խմելու կարօտուԹիւն ունին, այսինքն երբ ակարուԹիւն մը կզգան:

Գ. հիւանդուԹենէ նոր ելլողներուն:

Դ. երբոր մարդիկ ԹՀ մարմինին և ԹՀ մաքերնին շատ յոգնեցուցած ըլլան:

Ե. այն տեսակ կիրք ունեցողները, որոնք մարդուս ակարուԹիւն կպատճառեն:

Զ. անոնք որ որտմուԹիւն, հոտ, ցաւ և արտաքոյ կարգի մտածուԹիւն ունին, զի ասոնք ալ նմանպէս մարդուս ակարացնող մէկ մէկ պատճառներ են: Վերջապէս ամեն օր կպարտաւորի այն քան գինի խմել, որով ստամոքսին մէջ զուարճալի տաքուԹիւն մը կզգայ:

Ուստի կըրկնեմ ԹԷ գինին որչափ որ այս կերպով խմուի, շատ օգուտ և ծառայուԹիւններ կրնայ ընել նէ, մեծամեծ վնասներու և ցաւալի հիւանդուԹեանց պատճառ կրնայ ըլլալ, ոչ չափ որ օրին: Գինին իր սնուցիչ ու զօրացուցիչ յատկուԹիւնները կկորսունցնէ, երբոր չափէ աւելի և ամեն օր իրրև հասարակ խմելիքի տեղ գործածուի. և այն տեսն հարկաւ որ և իսկ մէկը եԹէ վերոյիշեալ հիւանդուԹեանց մէկին ունենայ, տարակոյս չկայ ԹԷև ոչ մէկուն փոքրիկ ալեկուԹիւն մը պիտի կրնայ ընել:

Ան և նոյն պատճառին համար չէ որ սուրճ խմելու սովորուԹիւն չունեցող մէկը երբոր դժուարամարսուԹիւն ունենայ, փոքրիկ գաւաթ մը սուրճ առնելով, ունեցած անհանգըստուԹիւնը բոլորովին կփարատի: Նոյն ալ և նոյն խմելիքը մի եւ նոյն անհանգըստուԹիւնը ունեցողին նոյն աղեկուԹիւնը պիտի կրնայ ընել, երբոր սուրճ խմելու սովորուԹիւն ունենայ:

Ան եւ նոյն խօսքերը կրնամ ընել ջրի համար:

ԽօսակցուԹիւն ԻԲ.

1. Ինչո՞ւ համար երբոր օդը տաք ըլլայ նէ կըսենք այսօր շատ ծանր օդ կայ.

—. Ընելն ԹեԹեւ է օդը ըսելու տեղ շատ ծանր է կըսուի յիրաւի, որ սխալ է: որովհետև օդքան տաքուԹեան աստիճանը բարձրանայ այնքան օդը կԹեԹեւնայ, և ԹեԹեւնալովը Թոքերուն մէջ երԹալիք կամ պէտք եղած օդը չգտնուելուն համար է որը տեղնուս վրայ նեղուԹիւն մը կզգամք:

2. Ի՞նչ աստիճան ըլլալու է օդին տաքուԹիւնը որ մարդուս վնաս մը չի բերէ.

—. Գոնէ 15° ըլլալու է, և որ երկրի մը համար կըսուի Թէ բարեխառն է, այն տեղի տաքուԹեան աստիճանը միշեւ 15 աստիճան կբարձրանայ:

3. Մարդուս մարմնոյ արտաքին կողմը կամ երեսը գոյող մորթը նեղքին կոշմն ալ կոչ.

—. Այո՛, սաոր համար է որ միշտ

մաքուր օդ ծծելը պէտք է, վասն զի մարմնին արտաքին մասը ոչքան որ ա պահանի զանազան միջոցներ գործածե լով կրնամք մաքրել զանի. բայց մար մնին ներքին մասը մաքրելը մեր կարո դութենէն վեր ըլլալով, պէտք է զգու շանալ միշտ ապահանեալ օդ, զանազան վնասակար հոտ և կաղեր ընդունիլ. ըզ գուշանալու է կրսեմ սա երկու պատ ճառաւ. նախ՝ ինչպէս որ ըսինք թէ մարմնին ներքին կողմը մաքրելը մեր կարողութենէն վեր է. երկրորդ՝ որ այն մանր աւելի փափուկ է, և այն ալ մեկ քանի նկատմամբ զանի աւելի նուրբ փափուկ և պիտանի անդամոց ներքին կողմը կամ երեսը կպոչ, ինչպէս թոք, ստամոքս, աղիք, բերան, քիմ և այլն:

Այս ըսածնիս ապացուցանելու հա մար ամեն օր ցաւալի օրինակներ կը տեսնեմք. այն գործաւորները ինչպէս կապար, սնդիկ և այլն ստոնց նման թունաւոր հանգոյին մարմնոյ հետ է գործերնին, ոմանք սաստիկ փորի ցաւ ոմանք կաթծքի զանազան հիւանդու թեանց գերի եղած են: Ասոնք ինչ պէս որ ամենայն զգուշութենէն կընեմք և աճապարանօք կերակուր կուտեմք երբոր անօթի ըլլամք, և ինչպէս որ անկարելի զգայողութիւն ունեցող որ և է մկնուն թմրուած կամ հոտած կեր բակուր մը ուտել տալն է, անանկ ալ ամեն կերայ խնամքներն բնելու է միշտ մաքուր օդ ծծել և հեռու փախչիլ վտանգաւոր, թունաւոր, հանգոյին մարմնոյ փոշիներ ընդունիլ. զի ուր պի տի երթան անոնք, երթ թոքերուն մէջ, որոնք մարդուս կազմուածքին մէջ գտնուած ամենափափուկ անդամներէն մեկը կրնայ համարուիլ և է երբոր ուս տի ըսածներիս շուտով կրնայ հասկըց ուիլ, որ այս տեսակ մարմնոյ մը բոր բոքումը շատ դիւրին է, բայց դըժ բաղդաբար երկին իւր առողջ վիճակը վատնել երբեմն շատ դժուար և երբեմն ալ անկարելի է:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՕՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Խօսակցութիւն ԼԹ.

1. Ի՞նչ է հողմոյ պաշտօնը.

—. Ինուելեան մէջ հովերուն պաշ տօնը շատ է. Ա. տաքուելեան և պա դուելեան սահմանները բարեխառնե լու, օդը մաքրելու. Բ. երկրիս այն ինչ կողմը անձրևելու համար ամպեր բերել. զի ինչպէս որ արդէն խօսե ցանք որ անձրևն ալ ամպերէն յառաջ կուգայ. Գ. ծաղիկներուն սեռակին յաջորդուելանը համար, զի ան է որ ծաղկի մը սերմը ուրիշ ծաղկի մը վե րայ կտանի. զանի բեղմնաւորելու այս ինքն այն ահռելի մեծուելին ունեցող նաւերուն երթեւեկուելանը համար և այլն. անանկ որ եթէ հողմոյ բնու ելեան մէջ ըրած բոլոր օգուտներն գրի առնելու ըլլամք, շատ հատորներու կը կարօտինք:

2. Ի՞նչպէս կըլլայ որ հովը կմաքրէ ղօդը.

—. Որովհետև տեղւոյ մը օդին մէջ գտնուած բնականէ դուրս կաղերը, հոտերը, մուխերը և այլն ցրուելու, մեկ խօսքով ուր որ օդին սկզբնական տարերց մէջ փոփոխութիւն մը կայ, անմիջապէս նոյն պակասը լեցընելու կծառայէ. քաղաքաց, սենեակներու և այլն ապահանեալ օդը փոխանակելով կմաքրէ:

2. Ի՞նչու համար ընդհանրապէս ծովին երեսէն եկող հովերը միշտ խո նաւ կըլլան, և ընդ հակառակն ջոր, երբոր գետառներուն վերայէն փչեն:

—. Ընաջիններուն հարկաւ խոնաւ կըլլան, որովհետև ծովին երեսէն փչե լով հոգեվից են. ասով երկրորդ տեսակ հողմոյ ջոր ըլլալուն պատճառը ցուցը նելու պէտք չեմք ունենար:

4. Ի՞նչ պէտք է հասկնալ կանոնաւոր կամ ժամանակաւոր հով ըսելով։

—. Այն սեռակ հովերն հասկնանք ենք, որոնց ամէնն ալ գրեթէ որոշեալ ժամանակներու, օրերու և ժամերու մէջ կ'իջնեն. և իրաւամբ ղն այն սեռակ հողմոց ծնունդ տուող պատճառներն ալ նոյն իսկ ինքնին կամ ի բնէ կանոնաւոր են։

5. Որո՞նք են կանոնաւոր կամ ժամանակաւոր հովերը։

—. Ասոնցմէ գլխաւորներն են. Ա. պէտք ըսուած հովերը, որոնք բեւեռային երկիրներուն մէկ տարուան ընթացին մէջ միշտ արևելքէն արևմուտք կ'իջնեն. Բ. Տ-ԼԾ ըսուածները, որոնց ամէն մէկը վեցական ամիս կտևէ. մէկը ապրիլէն մինչև օգոստոս, միւսը օգոստոսէն մինչև ապրիլ հնդկային ովկիանոսի մէջ. Գ. պ-էն, որոնք միմակ ծովի եվերքներուն երեսը կ'իջնեն։

Խօսակցութիւն ԻԴ.

1. Ի՞նչու համար հիմայ Ընդհանրի մէջ այնքան տաքութիւն չկայ, քանի որ առաջները շատ բարձր էին տաքութեան աստիճանները, այսինքն այն ժամանակը որ դանազան տեղեր կաւերէին։

—. Որովհետև հիմայ նոյն երկրին հողը աղէկ չորցած և քիչ պատչաճի մշակելու է։

2. Այդ ըսածդէդ կհասկցուի որ, քաղքի մը կամ որ և իցէ երկրի մը տաքութիւնը աւելցնելու համար պէտք է նոյն տեղի հողը չորցնել։

—. Այո՛, վասն զի հողին տաքութիւնը, գոլորշականութիւնը կնուազեցնէ։

3. Ի՞նչու համար մշակութիւնը երկրի մը տաքութիւնը կաւելցնէ։

—. Որովհետև մշակութիւնը թէ անկոց և թէ ծառոց թիւը կաւելցնէ։ Երկրորդ պատճառ որ այն ժամանակը հողը աղէկ կ'չորնայ, և երրորդապէս ահագին անտառներ կտակեն։

4. Ինչո՞ւ համար թէ տունկերը և թէ ծառերը երկրի մը տաքութիւնը կաւելցնեն։

—. Որովհետև տունք հովերուն դէմ պատսպարան կըլլան, և հետևաբար գոլորշականութիւնը կնուազցընեն,

5. Ասոր թէ որ վերը ըսած այս երկու պատճառներուն երկրի մը տաքութիւնը կաւելնայ, ինչո՞ւ համար նոյն բանը չենք կրնար ընել անտառները; որոնք անթիւ ծառեր կպարունակեն։

—. Որովհետև անտառները արդելք կըլլան և անշարժ կթողուն ամպերը, որոնք կտաքցուին ջուր ըլլալու. Երկրորդ արգելք կըլլան արեգակին և հողին ներգործութեանցը. երրորդ որովհետև անտառներուն հողը երկայն և խոնաւ խոտով ծեցուն է. չորրորդ վասն զի մեծ անտառներուն մէջ շատ փոս և անհարթ տեղաւանք կան։

6. Ուրեմն կարող ես հասկնալ ինձ թէ ի՞նչ պատճառաւ հիմայ թէ Վաղղան և թէ Գրենատեան առաջուան նման այնքան պաղ չեն, ուր այսինքն ինչո՞ւ այնքան տաքութիւն չկար դեռ այդքի մշակութիւն չեղած։

—. Որովհետև այն ժամանակուան մեծ անտառները չկտացին. երկրորդ որ հողը շատ աղէկ չորցած և մշակուած է հիմայ։

7. Ի՞նչ պատճառաւ Ընդհանրի մէջ առուներուն սեռեակները շատ անգամ կամաւով կամ գործերով զատուած են իրարմէ և ինչո՞ւ համար զանոնք կը ջրատեն։

—. Որովհետև կատները կամ գոգերը տաքութիւն չառաջ բերելու չատկութիւն ունեցող մարմիններ չեն և հետևաբար թէ պատերին և թէ տախտակամածներուն պահուս կուտքնան և երրորդ անոնց վերայ սրսկած ջուրը

շատավ չոգեկի փոխադրելով սենեակները տաքութեան տասիճանէն մինչեւ 10 կամ 15 տասիճան վար կիջնէ :

Այս սկզբի եւ արդէն ընթերցողին ներողութիւն խնդրելով կկերթանեմ իմ Կիլիկիոյս այս առաջին ջրջանին խոսակցութիւնները, որոնք գրեթէ քիչ շատ տեղեկութիւն եւ հմտութիւն կրնան տալ հետագրգիռ ընթերցողին. յուսալով որ նոյնպես նոյն փափաքով պիտի բարեհաճին Կիլիկիոյս երկրորդ ջրջանին մէջ գտնուելիք խոսակցութիւններն ալ ընթեռնուլ, որոնք հետզհետէ աւելի նիւթասոր պիտի ըլլան :

ՄԸՐԴ

Մարդս արարածոց ամենակատարեալն է, եւ կազմուածքն ամենէն խառն. ինքը ոչ թէ ամեն անասուններէ վեր դասուած է իր ամեն որպիսութեանց կատարելութեամբն ու զգայարանքներովը անթերի ըլլալուն. վասն զի տեսքն արծուի մը պէս այնչափ սրատես չէ, հոտոտելիքը շունին չատ տկար, իր լսողութիւնները ոչ այնչափ նուրբ են քան թէ նապաստակի մը, բայց եւ այնպէս մարդուս զգայարանքներն որչափ որ ուրիշ անասնոց կատարելութիւնը չունին ալ նէ, մինակ ինքն է ամենահարուստ եւ որոշ զգայողութիւններ ունեցողը, իւր կազմուածքը եւ մարմնոյն բոլոր մասերուն չաքը, անոր ուղղահայեաց դիրք մը կուտան. ինչպես ոտքին երկայնութիւնը եւ լայնութիւնը, բոլթերուն կարծրութիւնը, բմաման մեծութիւնը, սրունքներուն ուղղահայեաց կացութիւնը, բոլորն ալ ինքն ուղղահայեաց քալելոյն հանգամանքներ են. այս դիրքին չատ ուրիշ մը չկրնար առնել, վասն զի ենթադրենք թէ չորս անդամներու վրայ քալել ուզէ, ան առենը իւր անկճելի ոտքերն եւ սրունքները շատ երկայն ըլլալուն ծնուկներն հողին վրայ պիտի քաշէին, նոյնպէս ձեռքերն իրարմէ շատ հեռու եւ աւելի երկայն ըլլալնուն, բոլորովին անյարմար պիտի գային մարմնոյն ծանրութիւնը կրելու, արդէն գլուխն ալ իւր բնական դիրքովը, աչուընեն ու բերանը դէպ ի գետինը պիտի նայէին, որմէնքն բոլորովին հակառակ իրենց յատկացեալ պաշտօններն կատարելու. ուսկից կապացուցուի որ մինակ մարդն է բնականաբար եւ իսկապէս երկոտանի :

Մարդուս ձեռքն ամենակատարեալ անդամներէն մէկը, ուսկից անհամար ծառայութիւններ կքաղէ, մատուցներն իրարմէ ազատ եւ որոշ, բմամանէն երկայն ըլլալուն պատճառաւ, ամեն մարմնոյ ձեւերն ու մեծութիւնները կրնայ հասկնալ, բարակ ասղատանման ուղունքները մինակ մատանոյ վերի երեսն գտնելով, մես երեսին զգայողութիւնները կրկնապատկէ եւ միանգամայն ջոջափելիք ամենահատարեալ անգամներ կյօրինէ. այն ձեռն է որ անթիւ արհեստից գործիք կըլլայ, այն պատճառաւ մարդս ամեն անասուններէ վեր կդասէ. վասն զի ինքը, որ բնութեամբ զօրաւոր չէ, ոսկրայն ճարտարամտութեամբ կարողացեր է տիրել և հնազանդեցնել բոլոր մես անասուններն, անով է որ մարդս ուզած ղէնքերը չինելով, ուզած անասուններու տիրելու համար անոնցմով յառաջ կերթայ. չատ երջանիկ պիտի ըլլար մարդս, երբոր իր անձնասիրութիւնը կամ իր ցանկութիւնը, կամ ասոր նման ոչնչաւոր և կատաղի կիրքերն իր տեսակին վերայ ձեռք վերցնել չըտային :

Ինանոց չատերը ձայն կամ իրենց յատուկ եղած աղաղակներ կհանեն, բայց մարդն է որ ոչ միայն կձայնէ, կը յօդաւորէ, հապա զանոնք կմիաւորէ. կրնչուի խօսք չինելու համար, վերջապէս մարդն է որ մինակ կրնայ խօսել.

որով կարող կըլլայ իր միաքն ուրիշին հաղորդակցել, գիտցածն ուրիշին սովրեցնել. սահմանով մարդս կրնայ օր ըստ օրէ յառաջադիմութիւն գտնալ։

Կենդանեաց ձեւէն կհասկցուի որ մարդս ամէն տեսակ բան կրնայ ուտել յիրաւի երեք տեսակ ակռայ ունի. ա մէն մէկ ծնօտին մէջ, չորս հատանողական, երկու սկունդ առաջի, վեց ալ ծամբիչ, ընդ ամէնը երեսուն և երկու։

Մարդս ծնած ժամանակը ամենէն տկար կենդանին է, երկար տաեն իր մօրը խնամոցը կկարօտի, անանկ որ եթէ ինքն իրեն թողուի՝ չարաչար կը չընչանայ, այս երկայն դաստիարակութիւնէն, այս բնական պիտոյքէն, որ տղան կժառանգէ իր նախորդներէն, ծնունդ կառնու այն փոխադարձ սէրը բարեկամութիւնը աղբիւր ամենամեծ զուարճութեանց և աղնիւ զգայութեանց։ Մինչև 15—18 ամիս մօրը կաթովը կսնի, այն ժամանակ որ ինքն կսկսի գալել։ Կծնի առանց ակռայի. բայց մէկ քանի ամիսէն երևան կհերձին և միշտ վերի ծնօտին մէջ տեղիններեն այսինքն հատանողականներն և մինչև երկու երեք տարի, ատամանց թիւը 20ի կրնայ։ 8ը հատանող, 4ը սկունդ, 8ը ծամբիչ, 7ը տարեկան, ատոնք որոց կաթատամն կըսուին կմաֆին նորոգնելու համար բայց ի ծամբիչներէն ոչ ըսոց 4ը, 4—5 տարեկան եղած ժամանակը կերևնան, 4ն ալ 9 տարեկան և վերջապես 4 վերջիններն ալ որոնց կըսուի իմաստութեան ատամն 20 տարեկան երեան կելլեն։

Մարդուս կեանքը մէկ քանի որոշ ժամանակներու կբաժանի, ինչպէս տես չծնած ինն ամիս մօրը արգանդը կմնայ, տղայութիւնը կտեւէ մինչեւ 12—15 տարի, ժամանակ որ կաճանուի արքունք, պատանեկութիւնը մինչեւ 20 տարու, այրութիւն 30—40, չափահասութիւն 40—60, անկից եաքը, մարդս ալ կսկսի նուաղիլ, ծերութիւնը վրայ կու գայ, անդամք կտկարանան, զգայողութիւնն ու պաշտօններն առջի ազդութիւն չեն ունենար, զամուռութիւնն ալ մարդս տղայական հատակին մէջ ունեցած վիճակին կմօտեցնէ, ուր կից մահը կհասնի, մարդուս կեանքը վերջացնելու, որուն տեւողութիւնը կը կարճեցնեն նաև ցաւերը տառապանքները, հիւանդութիւնները ևայլն. Երանի այնմարդուն որ այն գերագոյն վայրկեներին հատած, ուսկից բան մը կարող չէ ղինքն աղատել նոյն վայրկենին հոգւոյն, խղճմտանացը, ըրած առաքինութեանցը մէջ զինքը նոր գոյութեան մը վճռելու ըզօրութիւնը կգտնայ։

Մարդկային տեսակը, ամեն տեղ կրնայ բնակիլ, ինչպէս որ բարեխառն երկիրներ, Ընդարձակներուն տակ և բեւեռայ տառուցեալ գաւառներուն մէջ. բայց տահման մը կայ, ուսկից անդին մարդուս անկարելի է բնակութեան տեղի գտնալ, ինչպէս մինչև 55 աստիճան հարաւային և 65 աստիճան հիւսիսային լայնութեան տակ։

Մարդուս իմացական կարողութեանց կատարելութիւնը ոչ թէ միայն ուղեղին մեծութենէն կախումն ունի, այլ նաև անոր մանաւանդ կազմուածքէն, միայն մարդկային տեսակին մէջ կրնայ գտնուիլ ուղեղին այնչափ մեծութիւնը, բայց և այնպէս ամեն ազգաց մի և նոյն չէ. Լապտայի ազգայ չատերուն գիմաց անկիւնը 85 աստիճան է. և կան անանկ սեւ ազգեր որոնց գիմաց անկիւնը հազիւ թէ 65 աստիճանի կը հասնի։

Մարդս ի բնէ ընկերութեամբ ապրելու տահմանեալ ըլլալով՝ ուր որ մէկ քանի անձինք գտնուին, միանալ կուզեն. իւր արհեստն ալ բնական տեղւոյն համեմատ կփոխուի, ինչպէս ձկնորս կըլլան ընդհանրապէս անոնք որ ծովեղերեայ տեղերը կբնակին, հովիւ և երկրագործ՝ որոնք ձորերու մէջ և լեռները կբնակին։

Հողին առեռակը և անոր աշխարհագրական դիրքը շատ ազդեցութիւն ունի մարդուս քաղաքականութեան յառաջադիմութեանը։ Ինչպես հիւսիսային գաւառաց մէջ գրուեալ գաղթականք, խաղաղական ովիսանոսին մէկ քանի կղզիներուն բնակիչքն, արեւադարձներէն հեռացողները, Ամերիկայի նեղքին կողմի խիտ անտառներուն մէջ ապրողները կամ Ամերիկէի անապատներուն մէջ բնակողները այնպիսի անբան վիճակ մը ունին, որոնք քաղաքակրթութենէ բոլորովին զրկուկ են. բայց ընդհակառակն բարեխառն երկիրներուն ժողովրդները մտանատրապէս հան, ուր երկրագործութիւնը և անկից ծնունդ առած արուեստները հիմնեալ են. քաղաքականութիւնը ամենակատարեալ կերպիւ յառաջ գացած է կամ օր պիտի գայ որ այն կատարելութեանը պիտի հասնին։ Երբոր երկրագործութեան հնարքին ի վեր է որ արհեստք ու գիտութիւնք յառաջ գացած են։

Մարդուս անդամոց մինուկ մէկ մասին աշխատանքը կարող է բոլոր մարմինը սնուցանել. միանգամայն հնարքով ճարտարութեամբ իր անձին և ընկերոջը կենցաղավարութիւնը անդորրացընելու յայտը, նախանձաւորութիւնը նոր շարժառիթ տուած է, որով կամաց կամաց հարստութիւնները մեծնալով, նախանձն ալ աւելցած է, որ դժբաղդութեան, շահասիրութեան հետեւանացը և հարստութեան պատճառ տուած է։

Երկրագործական զանազան մասերուն մէջ բնակող զանազան ազգերը միշտ մի և նոյն տեսակը կկազմեն, և իրարու մէջ եղած զանազանութենէն ոչ թէ տարբեր տեսակներ յառաջ կուգան. հապա զանազանութիւններ, վասն զի ամենն ալ կրնան զարգացուիլ և իրարմով ածել։

Երկրագործական բոլոր բնակիչները ըստ գլխաւոր ցեղերու բաժնուած է, որոնք են. Ա. Ներմակ կամ Կովկասեան ցեղ. Բ. Դեղին կամ Մոնղոլեան. Գ. Սեւ կամ Ափրիկեցի. Դ. Կարմիր կամ Ամերիկացի։

Ա. Ներմակ կամ Կովկասեան։

Այս ցեղը որուն մենք կվերաբերինք, ինչպիսակութիւն գլուխը ձուաձեւ, կոնտուր և գեղեցիկ ըլլալովը, ուղիղ և լայն ճակատովը, շատ անգամ արծուանկով, մէջակ մեծութեամբ բեղանովը, ներմակ և վհատակ ականերովը, մեծ և ուղիղ աչքերովը, ներմակ, կարմրագոյն կամ արջնաթոյր մորթովը, բարակ տափակ և գանազան գոյնով մազերովը, երեսին անկիւնը բաց է և կհասնի 85°։ վերջապէս այս ցեղին մէջ կգտնուին գիտնոյ գործարութեան ամենագեղեցիկ պատկերը, և մարմնոյ ձեւի կազմուածք խիտ վայելուչ և ուղիղ համեմատութեամբ կազմուածքը։ Երկրագունդիս ամենէն աւելի կրթեալ ազգերն այս ցեղէն յառաջ եկած են. և երկեղի եզած են թէ բարձր ճարտարութեամբը, թէ արհեստներն և թէ իրենց պինդ կարողութեամբը։

Կովկասեան կրօնքն, վասն զի աւանդութեամբ և սերունդներն նայելով, միեղ Կովկասեան ցեղերը կհասնին, Սեւ և Կարմիր ծովերուն մէջ, որոնց որոշման եզած են, ուսկից տարածուած են զանազան երկիրներու մէջ. ահա Կովկասի գլխոյ Ազգերը, ինչպես Վրացիները, Չերքացիները, որոնք մինչև հիմայ ներմակ ցեղին գեղեցկութեան կնիքն համարուած են։ Այս ցեղը երեք գլխաւոր ճիւղերու կբաժնուի. ինչպես Ա. Արաբէն, Բ. Հնդիկը, Գ. Սկիւթացին կամ Թաթարը։

Ա. Այս ճիւղը Հարաւային կողմը կինայ, նախ՝ բնակութիւնին Արաբստանի մէջ ըրած են, առանցմէ եղած են

Ասորիք, Պաղեստինք և այնքան ժամանակ հզօր, ահարկու և մինչեւ այսօր անուանաձեռի Բաբելացւոց ազգը, այս եռաբիւրներէն ծնունդ առած են Փիւնիկեցիք և Հրէայները. շատ երեւելի հեղինակներ, Եգիպտոսի բնակիչներն ալ այս ցեղին կ՚յատկացնեն։ Դիտութիւնք, արհեստք, և գրագիտութիւն այս ձիւղին վերաբերող ազգաց մէջ մեծ չափուած են, բայց իրենց անապարծութեամբը և ինքնահաճութեամբը շատ քիչ ձևեր առած են, որ մինչեւ հիմայ Բաբելացւոց մէջ նշաններ կտեսնուին.

Բ. Արկրոդ կամ Ընդհկ ըսուած ճիւղը, ամենէն աւելի ընդարձակ և չորս մեծ խմաերու կբաժնուի, ամեն մեկը զատ լեզու խօսելով, Ա. Սանսքռիթ կամ արքային լեզուն, իր մեռեալ է այսօր. մինակ Պահմանները կգործածեն, բայց Ընդկաստանի լեզուաց շատերն ասկից ծնունդ առած են։ Բ. հին Իէլօմներուն լեզուն, ուսկից եղած են Յայն և Լաւին լեզուները. Աբրոպայի հարուստին ազգաց լեզուները և խառնուածները որոնք մեռեալ են այսօր։ Գ. Գօթացւոց կամ նախնի Գերմանացւոց լեզուն, որ Աբրոպայի Հիւսիսային ազգաց շատերը կխօսին ինչպէս Գանիացիք, Անգլիացիք, Գերմանացիք, Հօլանտացիք, Սաքսոնացիք և այլն։ Լ իրլիկեցւոց լեզուն. որ Աբրոպայի Հիւսիսային արեւելքի լեզուաց մայրն է. ինչպէս Պազանիացւոց; Ռուսաց, Պոհեմիացւոց։ Այս երկրորդ ճիւղն ալ երեւելի է իր փիլիսոփայութեամբը, գիտութեամբը և արհեստիքը։

Հին Պարսիկներն ալ մի և նոյն լեզուն ունին, ինչպէս Ընդիկք, որոնց յաջորդներն Աբրոպացւոց հետ յարաբերութիւններ ունին։

Գ. Սկիւթացիք կամ Թաթարներն ալ երեք ճիւղ կընեն, որոնք կմօտենան նաև Գերմն կամ Արկրոդ ցեղին։ Կգանուին Հիւսիսային և Հարաւային Արեւմտեան կողմը և Ասիայի ընդարձակ անապատներուն մէջ, ուր մինչեւ հիմայ վրանաբնակ և ցիրուցան գաղթական ազգեր կգտնուին։ Ասոնք, իրենց անվեհեր և բարբարոս իշխաններուն կառավարութեամբը, շատ անգամ իրենց անապատներէն ելած են, ամէհի հեղեղի նման, առեղծ լինչ որ իրենց ճամբուն վրայ կհանդիպին. ինչպէս Պարթեւացի, Հռովմայի տէրութիւնը կործանեցուին, Տաճիկներն ալ, Աբրաբացիները յաղթեցին նուաճեցուին և իրենց ազեատալի տէրութիւնը մինչեւ Յունաց ազգին մնայորդին վրայ տարածեցին։

Շատ գիտուն ճանապարհորդներ և մանաւանդ Պ. Լէռն երեւելի բնագէտը, այս ճիւղին կյատկացնէ Ասլեզիները և Աֆրիանիայի բնակչաց շատերն ալ Արկրոդ կամ Գերմն ցեղին կտուան։

Արկրոդ կամ Գերմն ցեղ։

Շատով կճանաչուի այս ցեղին վերաբերեալ ազգերը ինչպէս դէմքերնին լայն և տափակ, քիթերնին տափարակ, աչքերնին երկայն և խոտորնակ, մազերնին սեւ և հարթ և շատ անգամ ձիթագոյն. երեսի անկիւնին է 75°էն մինչեւ 80 աստիճան այս ցեղին նախկին բնակութեան տեղին կերեւի Թէ Ասէթացւոյ լեռներն են, որ Սիպեռիայի Թիպէթի լեռներն են, և տարածուած են այն լերանց Հարաւային և Հիւսիսային կողմերը. և այս ցեղէն յառաջ եկած են Ասիոյ Սահարա մեծ անապատին ցիրուցան Թաթարները, այս ինքն Քալմուկ և Քալքասները, Չինի և Ճաբոնի ընդարձակ տէրութիւնները, նոյնպես Ասիոյ և Ամերիկայ բնեռային գաւառաց տառապեալ երկիներուն բնակիչները։

Այս ձեղն ալ կբաժնուի չորս ճիւղերու.

Ա. Անթիզոք ընտած ճիւղը Ընեւելեան Սիսային բարձր կողմերուն բնակիչներն են որ կոտրածուի Ալթոյի և Թիպեսի մէջ կասպից ծովէն մինչև Յաբոնի աերուԹեան սահմանապլուխ ներն. այս այն ճիւղն է որ Արնեցւոց յաղԹեց և մինչև այսօր կաիրէ։

Ր. ճիւղն է Արնիք ըսուածը որ կը գանուի Արնեցւոց, Ղաբօնի և Քօռուի ընդարձակ աերուԹեանց մէջ. Երկրագունախս ամենէն առաջ քաղաքակրԹեալ ազգերէն մէկն է, ուր երկրագործուԹիւնը մեծ պատիւ ստացած և խուռմբ մը արհեստներ իրենց կատարելուԹեանցը գրեԹէ հասած է. բայց իր խօսքին և կառավարուԹեան ձևը և իր ՏէրուԹեանը մէջ օտարական չընդունելուն խնամքը, անոնց քաղաքականուԹեան վիճակը դադարական Թողուցած է և պիտի Թողու յաւիտեան։

Երրորդ ճիւղին կըսուի Իբէռացւէն որ կգանուի Ալպանդեան լերանց հիւսիսային կողմը և են Յաբոնի ևային կղզիներուն և Հիւսիսային Ամերիկայի Հիւսիսային Ըրևմտեաքի բնակիչները, նոյնպես բեւեռային սառուցեալ գաւառաց մէջ սքսորուած այն ժողովուրդները որունք ձկնորսուԹենէն զատ ուրիշ գործ ընել չեն գիտեր.

Դ. Մօնկոլ–բէլօժիէն ու քառօլին, այն ճիւղը, որ Ահ Ովկիանոսի Քառօլիներուն Ըշխպեզադաս կոչուած խուռմբ մը կղզիներուն ժողովուրդներն են։

Գ. Կարմիր ցեղ կամ Ամերիկացի։

Շատ երեւելի բնագիտք, Ամերիկայի գաւառաց բնակիչները զատ ցեղ մը ձևացուցած են, ալ դէմ շատերը երկու ցեղին կ՚յատկացունեն. բայց արդարև շատ նշաններ կան անոնցմէ զատելու համար, ինչպես մորԹերնին պղնձագոյն և կարմիր, մազերնին սեւ ու տափակ, դէմքերնին լայն, աչուքներնին մեծ և շատ անգամ խոտորնակ. ու կըաժանի երեքի։

Ա. Գօլօմպիք, կերևի Թէ տասնք Լէկանիք Ընօլաք լեռներն իրենց օրսրան ըրած են, ուսկից Թէ Հիւսիսային են և Թէ Արաւտային կողմերը տարածուած են և Արաւտային Ամերիկայի մէջ ինչպես Արիւան, Գիւօխա, անտեղեանք։

Բ. Ինուն Ամերիկացի ըսուածը, կամ Օսէնօքի բնակչաց մէկ մասը և Ըմազօն, Գուագիլ և Նաւահուտի բոլոր բնակիչները։

Գ. Ամերիկայի Արաւտային ծայրը, Արաւտային 40 աստիճանի տակ ՆաւԹակօնեա կոչուած քիչ և ցիր ու ցան եղած գաղԹականներ են։

Դ. Ալ– ցեղ կամ Ատլանտ։

Այս ցեղը միւս երեք ցեղերէն ուրոշ է իր սեւ մորԹովը և դէմքովը. ուրուն կըսուի նաև Ատլանտեան Լիթիոբիէն. դէմքը երկայն ու վերի կողմը նեղ և ներս գացած. վերի կողմն լայն. ծնօտները դուրս եկած կամ ուռցած, ակռանները խոտորնակ և շատ կատրբերին միւս երեք ցեղերուններէն. քիԹը տափակ երկայն և լայն. շրԹունքները խոշոր, բերանը լայն, մազերն ընդհանրապէս կարճ և Թաւամազ, գիմաց անկիւնը քիչ անգամ 70–77 աստիճանի կհասնի։ Այս բազմաԹիւ ցեղը, գրեԹէ վայրենի, շատ անգամ գերի, Ամերիկէի հարաւային կողմը, Աատլանտեան կղզին, Հեպրիտ Յաբօն, Սոլամոնի կղզիներեն Վան–Տիէման և Նոր Հոլանտայի մէջ կբնակի. և կըաժնուի եօԹ մասնաւոր ճիւղի։

1. ԷԹովպացիք, Ամերիկէցի սեւերուն բուն հիմն են. գոյներնին սև, գլուխնին նեղ, սկաւառակնին սեղմուած, ակռաներնին (proclive) շրԹունքնին հաստ, քիԹերնին տափարակ, մրուքնին քիչ, սրունքնին կամարաձև,

բնակութեան տեղերնին են Վենեկա, Պուբինիա և Պօնկօ։

2. Լէ Պաֆըը. ասոնք կընակին Ալբրիկէի մէկ ծայրը, մանաւանդ արեւելեան կողմը և Վատակասկարի մէջ. Լթովպացւոցմէ շատ են, և կազմըուածքնին աւելի լաւ։

3. Ընդհօդօ. այս ճիւղը ամենէն թիւնաւոր է և իրենց կազմուածքին նայելով կապկայ շատ կմօտենան. էն շատը դիմաց անկիւններին 75 սանթճան է. ճակատնին ներս գացած և նեղ. մազերնին կարճ և ասրաձից. մօրուսնին շատ քիչ, մօրթերնուն գոյնը գրեթէ հանձախասրըթ. կընակին Բարեայեաոց հրուանդանին կողմերը։

4. Բաբռնացիք Վատակասկարի Պաֆըը կոչուած բնակչաց շատ կիմանան. մորթերնին սև, դէմքերնին բաւական կանոնաւոր, քիթերնին տափարակ, մազերնին թանձր, սև և քիչ մ'ալ ասրաձից. կընակին Բաբան, Նոր — Իալանտահ, Նոր — Պալըտօնի, Ընդհանրապէս Սողոմոնի Երկիրներուն մէջ և այլն։

5. Վաղմոլիկնացիք. որոնք միեւնոյն իրենց սովորութիւններուն կատարելին չորրորդ ճիւղէն այսինքն Բաբռնացիք։

6. Ալֆուռուս—Նեգամպիես. այս ժողովրդներուն վրայ դեռ քիչ ծանօթութիւններ ունինք. ճանապարհորդներէն շատ քիչ քննուած ըլլալնուն համար։

Ասոնք մեծ կղզիները կընակին և մորթերնին սև, մազերնին ուղիղ և կարճ, դէմքերնին լայն, մօրուսնին խիտ և շատ սև է. մէկ քանի պատմագրաց ըսածին նայելով, շատ կատաղի և վայրենի են։

7. Ալֆուռուս—Օսթռալիէն. որոնք Նոր—Հոլանտայի բնիկներն են, թշուառ, վայրենի, մորթերնին սև, մազերնին թանձր, կարճ և խիտ, ակռայներնին դուրս ելած, քիթերնին տափարակ, ոտքերնին բարակ, և գըրեթէ առանց մսի։

Հետեւեալ յօդուածը մեր ազնիւ բարեկամներէն մէկն ուղարկած է մեզ Հանդիսիս միջոցաւ հրատարակելու։

ԲԱՄԲԱԿԻ ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տաճկապահի Ընդհայ և Եգիպտոսի մէջ վաճառականութեան առանձին խորհրդոյ վերջնական գրասենեակ։

Հոյակապ. 24 Մարտ 1861։

Տէր. վաճառականութեան խորհրդոց վարչութեան Հրամայեցին ինձ խրկել Ձեզի նամակի մը ներփակելով օրինակը բամպակի տուողը ընկերութեան ներկայանալու համար որ վերտպատուելի Բինճվին ուղղած է Ընտաքին Գործոց Պաշտօնէին, որուն մէջ Եգիպտոսի մէջ բամպակի մշակութեան վրայ յայտագիր մը կայ.

Ես Ա. Բ. Ի, Ծ. Ձեր
Հնազանդեսքուսար. Ա. Ինդրըն Թինճնէլ։

Թինճաճելի Թիմ. Բամֆլիֆօրտ
1 Մարտ 1861։

Տէր իմ, քանի կայ որ գործադրանելու տեղերէ հեռաց պատգամաւորութեան մը Ձեր ըրած առեղծուածութենէն թեւարդեալ, իսկոյն Եգիպտոս մէկ մօտ ազգականիս գրեց, վստահ ըլլալով որ իւր մտաց կարօղութիւնները զինքը պիտի կարողացնեն այն երկրին մէջ բամպակի մշակութեան վրայ մէկ քանի խիտ կարևոր տեղեկութիւններ տալ. այսօր առացայ անկէց ներփակեալ ընտիր նամակը, ուստի ապահով ըլլալով որ մեծ ուրախութեամբ պիտի ընդունիս ամեն տե-

սակ տեղեկութիւն այն երեւելի խնդրոյն վրայ որուն համար սոյն թուղթը կը գրէ, Ձեր ձեռքը կ՚յանձնեմ և հարկ չէ ըսել թէ որչափ ուրախ պիտի ըլլամ եթէ Ձեր տեղեկութիւնը խորհի թէեւ անոր գրած յորդորանքը օգտակար պիտի ըլլայ անանկ վտանգի մը առեն, որուն մէջ կգտնուին մեր գործատեղեակ տեղւանքը, եթէ Ձեր տեղեկութիւնը ուղէ այս խնդրոյն վրայ աւելի տեղեկութիւն առնել իմ ազգականս ղինքը երջանիկ պիտի համարեմ տայ։

Ը. . . . . .

Սմուրա.

Ր. Պ. Բրինչմէն։

Պերճէի եւ Սպ. Ընգլիոս

10 Մարտ 1861

Ամերիկայի Համալսարանական գործարանները մեծ մէջ ներկայ ժամանակ տիրած սոսկալի խանգարումը եւ այն ընդհանուր օգուտը որ Ընդհանուր գործարանող հասարակութիւնը համալսարանի նուաղութիւնը լսացընելու խնդրոյն մէջ ունի, կամիմեն գիս Ընդհատոսի մէջ համալսարանի մշակութեան վրայ մէկ քանի տեղեկութիւն տալ այս խնդրոյն առաջնորդացը. երկիրը մը որուն վրայ Անգլիոյ մէջ խիստ քիչ աչք նետած են որ իւր մեծութեան համեմատ ներքին զարման եւ կարողութիւն ունի այս նուաստութիւնը լսացընելու, անանկ որ համալսարանական դեղ մը կարող չէ անցնել, առ այժմ ոտքին Ընդհատոսի մէջ համալսարանի մշակութեան համար եղած երկրին կարծուած քանակութիւնը եւ րեք հարիւր 50.000 (ֆլուան) արտաւար է, (ֆլուանը Ընգլիացի արտաւարէ քիչ մը մեծ է) որուն 50.000 արտաւարը Ամհերսթ-Ալիի ընտանեացը լիխանոյ կալուածն է. այս ինացած 300.000 արտաւար տեղւոյն մեծ մասը երկրին երեսը հաս ու հան գեղջուկ մշակոյ ձեռքը կտոր կտոր տարածուած է որ ամէն մէկը մէկին հաշուով երկուքէն մինչեւ քսան արտաւար կընէ։

Ահա այս կրնայ ըլլալ պատճառը այն տեսակայը որ Լիվերբուլի բիւրաւորին մէջ ծախուած Ընդհատական բամպակի ծրարներուն գրեթէ ամենուն մէջ կը տեսնուի, հաղիւ պատահած է որ Ընդարտայի գնող մը ուղղակի գեղացի մը շահնելէ կարող ըլլայ գնել, վասն զի ասոնց ընդհանրապէս բնիկ վաճառականայ պարտական ըլլալնուն իրենց հընձոցը մեծ մասը չհասած՝ գրաւած են. Ընտրի գնողը ստիպուած է միշտ այս միջնորդներէն գնել որ երկրին զանազան կողմերէն եկած միաւորել եւ խառն կերպով հաւաքուած է, որ անշուշտ ինչպէս վերը ըսինք, մեկմեկէ տարբեր տեսակ ըլլալը յայտնի կտեսնուի, ասկից ալ մանաւանդ որոշ կորուստը կհետեւի։

Յայտնի է որ այս գէշութեանը միակ ճար բամպակի մշակութեան տեղուանքը կեդրոնացնելն է։

Ընե եթէ լանքաշայրի գործարանողները յուշնեն թէ բամպակի արտադրութիւնը ինչպէս կյառաջանայ, առանց արտաքոյ կարգի ծախքերու որ թէ բամպակը աւելի ապնիւ ըլլայ, եւ թէ կարող ըլլայ ստիպել բնակիչները աւելի օրինաւոր մշակութեան միաբանելու, որով բերքը երկրին ուրիշ մասերուն ալ տարածի, որ հիմայ առատման եւ պէտք եղած ձեռնարկութեանդ կարօտութեան աղագաւ ամայի թողուած են։

Շարունակելի։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՒ 12· ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1·

ԱԶԳԱՅԻՆ

1· Խորհրդածութիւն Ազգային Ընկերութեանց վերայ։
2· Կամակ և որդւոյ Աբրահամի Տիգրանայ համառօտ վարքը։
3· Բարբառական խրատք։
4· Թատրօն Աբեղեան։
5· Նկատարինէ կայս Նահատակ։

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

1· Փոզոց։
2· Օդ։
3· Օգտակար խօսակցութիւնք· խօսակցութիւն ԻԱ· ԻԲ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

1· Ռուսական խօսակցութիւնք· խօսակցութիւն ԻԳ· ԻԴ։
2· Մարգ։

ՕՐԱԳՐՈՒՆ ԳԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

1· ԿԱՐԿԻՒ անուն այս օրագիրը հիմակու հինայ ամէն անգամ մը կ'ելլէ 24 երես։
2· Տարեկան՝ գինը կանխիկ 100 ղուռուշ է։
3· Դուրս խրկուելիք օրագիրներուն Ճամբուն ծախքը առնողին վրայ է։
4· Սորագրութեան տեղերն են՝
ՂԱԼԱԹԻԱ· Յովհաննու Մխիթեանի տպարանը։
Կ· ՊՕԼԻՍ· Ընդհրցասիրաց Ընկերութեան ընթերցարանը մեծ նոր խանի վերի դուռ թիւ 6։